

„Droschak“
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse:
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak“
GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՃՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Փ Ո Թ Ո Ր Ի Կ Ի Յ Ա Ռ Ա Ջ

Անշուշտ, պատերազմի անյազուրդ Մոզորը դեռ նորանոր զոհեր է պահանջում... Մի տեղ զսպառհիմն սարակական կարծիքի ուժգին ճնշման տակ նա անմիջապես մի ուրիշ տեղ է հրապարակ գալիս իր բարբորեաժ ախորժակներով: Մարտկոցից յետոյ — մերձաւոր Արևելքը... Մի ուժգին պայթեց որը ցերեկով մի մեծ պետութեան սահմաններում և վայրկենաբար մթնեցրեց միջազգային քաղաքական հորիզոնը: Գաւստրո-Ունգարիայի արտաքին գործերի մինիստր Էրենտալի ճառն էր, արտասանեաժ ունգարական պատգամաւորութեան առջև: Մինիստրը ծանուցեց ի լուր ամբողջ դիւանագիտական աշխարհի, որ աւստրո-ունգարական կառավարութիւնը արդէն համաձայնութիւն է ստացել սուլթանից՝ երկաթուղու գիծ անցկացնելու Մակեդոնիայի „Նովի բազար“ կոչուած սանջակում, միացնելու համար Բոսնիան Մակեդոնիայի հետ:

Այդ ծանուցումն էր, որ առաջ բերեց մի անսովոր իրականացում, մասնաւորապէս Ռուսաստանում: Մամուլը սկսեց ճշալ ու հաւաք կանչել:

— „Էրենտալի ճառը մի պրովոկացիա է Ռուսաստանին ուղղուած“:

— „Միւրցտեգի համաձայնութիւնը այլևս վերջացած է, Մակեդոնիայի *statu quo*-ն խախտուած“:

— „Աւստրիան ու Գերմանիան գաղտնի համաձայնութեան են եկել՝ սուլթանից առնելու այդ մեծ կոնցէսսիան և Մակեդոնիայի բախար անօրինելու“... Եւ այն և այլն:

„Նովոյէ Վրէմիան կատաղութեան փրփուրը բերանին կոկորդիլոսի արցունքներ թափեց համացեղակից Մակեդոնիայի վիճակի առթիւ“:

— „Բ. Գուռը գաղտնի դաշնագիր է կապել Աւստրիայի հետ, երկաթուղու գործը զիջում է նրան, որպէսզի անխախտ պահպանէ իրերի վիճակը Մակեդոնիայում, որպէսզի թողէ մակեդոնական հարցը: Սուլթանը ծախում է Մակեդոնիան Աւստրիային, բայց սլավոնները այդ չեն թոյլ տայ“...

Այսպիսի սպառնական շեշտեր լուսեցին Նիվայի ափերից, և միաժամանակ ազգարարեց որ ուսաց զօրքը կովկասի մէջ արդէն իսկ շարժման մէջ է դրուում և

որ պատերազմական պատրաստութիւններ են տեսնուում նաև Էրզրումում...

Եւ ապա ամեն ինչ լուսեց: Ի՞նչ էր այս Արդեօք դիւանագիտական մի սոսկ միջագէ՞պ... Թէ՞ մի ծանրակշիւ անցք՝ որ յղի է արիւնտ անակնկալներով... Այդցոյց կը տայ թերևս մօտիկ ապագան: Յամենայն դէպս, ճշմարտութեան մեծ բաժինը կայ ուսու մամուլի ահապոհնակ-հաւարի մէջ: Աւստրիական նոր նախագիծը — որքան էլ մինիստր Էրենտալ հաւատացնէ նրա „զուտ անտեսական“ բնոյթի մասին — կոչուած է ահագին յեղաշրջում առաջ բերելու Բալկանեան ազգերի ճակատագրերի մէջ: Բոսնիան կապուած Մակեդոնիայի հետ, երկաթուղային ուղղակի հաղորդակցութիւն Վիեննայի ու Սալոնիկի միջև — դա հաշակաւոր „Drang nach Osten“-ի իրագործումն է, դա պանգերմանիզմի յաղթական մուտքն է Տաճկաստանի մէջ և աւստրո-գերմանական ազդեցութեան հաստատումն է դա՛ Բալկաններում... Ի վնաս Ռուսաստանի, որի աւանդական ձրգտումն էր՝ պահել այդ ցեղակից երկրները իր „հայրական հովանաւորութեան“ տակ:

Աւստրո-ունգարական նոր երկաթուղին բացարձակապէս ռազմագիտական նպատակ ունի: „Նովի բազար“ սանջակը (սերպ-մակեդոնական) որի միջից պիտի անցնի նա — վաղ թէ ուշ կը ձուլի Բոսնիայի հետ, Սերբիան այդպիսով կը բաժանելի Մոստենեգրոյից, Ալբանիան կընկնի աւստրո-ունգարական ազդեցութեան շրջանը, ապա — որ գլխաւորն է — Սալոնիկը, Մակեդոնիայի այդ կարևորագոյն ծովեզերեայ կէտը, նոյնպէս ժամանակի ընթացքում կուլ կը գնայ հարստագեան տիրապետութեան ախորժակներին... Էլ մնաս բարով Մակեդոնիայի աւտօնովա...:

Բոլոր պետութիւնները — անգամ դաշնակից Իտալիան իրենց դժգոհութիւնը յայտնեցին աւստրիական նախագծի առթիւ, թէև նա վաղուց սպասելի էր և նոյնիսկ թոյլատրուած Բերլինի դաշնագրով... Ինչո՞ւ հէնց այժմ Աւստրիան նիւթեց այդ վտանգաւոր խաղը — այժմ, երբ նա կապուած է Ռուսաստանի հետ Միւրցտեգի յայտնի համաձայնութեամբ, որ պահանջում է անխախտ պահել *statu quo*-ն (իրերի ներկայ վիճակը) Բալկանեան թերակղզու վրայ... Երկաթուղու նախագիծը գալիս է պարզապէս խախտելու

այն և միանգամայն իդերև հանելու մակեդոնական ը-
ֆորմների գործը...

Բոլոր պետութիւնները դժգոհ են, բացի ի հարկէ,
Գերմանիայից, որի հրամանատարները վաղուց փափա-
գում են այդպիսի մի նախագծի իրականացման: Օգ-
տւելով իր դաշնակցի նւաճումներից՝ Ալիճելմ II դիւ-
րութեամբ առաջ կը մղէ գերմանական ազդեցութիւնը
դէպի թիւրքիա, դէպի Փոքր-Ասիայի սիրտը:

Ինչպէ՞ս չը փոթորկի Յարի պետութիւնը՝ թշնամի-
ների այդքան հոյակապ մի խողի հանդէպ... Կրա կա-
տաղութեան շանթերը գնում են դէպի Ալիենա և
միանգամայն դէպի Պոլիս... Կա չի ներում մանաւանդ.
սուլթանին: Ինչպէ՞ս է, որ այդ վերջինը 30 տարի
շարունակ յամառութեամբ դիմադրելուց յետոյ աւս-
տրիական նախագծի իրագործման,—այժմ տալիս է
իր համաձայնութիւնը: Ինչ հանելուկ է այս: Ո՞վ է
ներշնչում նրան հակառուսական այդ դաւերը...

Եւ, իրօք, մի խոշոր հանելուկ կայ այդտեղ: Թիւրք
կառավարութեան ամբարտաւանութիւնն ու *sans-gêne*-ը
հասել են անհաստատի չափերի: Կա վերստին և բա-
ցարձակ ցինիկութեամբ հեգնում է մեծ պետութիւն-
ներին, և ջուրն է գցում մակեդոնական ըֆորմները:
Կա պահանջում է, որ Մակեդոնիայի եւրոպական ա-
գենտները այսուհետև ֆէս հագնին ու մտնեն թիւր-
քական ծառայութեան մէջ: Կա միւս կողմից նիւթում
է վտանգալի ընդհարումներ Պարսկաստանի հետ, ա-
ւերածներ ու նւաճումներ է անում Ռուսաստանի ազ-
դեցութեան ենթակայ շրջաններում, իմանալով հան-
դերձ, որ կարող է հետևել անգլո-ռուսական կամ
սոսկ ռուսական միջամտութիւն... սուլթան Համիդի կա-
ռավարութիւնը բարդութիւններից չի վախենում: Մի
գաղտնի ոյժ մղում է նրան դէպի խիզախ ու արիւ-
նալի արկածներ... Ո՞վ է այդ ոյժը, եթէ ոչ Ալիճելմ
փագիշահը...

Առօրի հոտ է փչում ամբողջ մերձաւոր Արևել-
քից... Տաճկաստանը լրջօրէն պատրաստում է մեծ
պատերազմի, նա ունի արդէն—*Il giornale d'Italia*-ի
իրագրիկ թղթակցի վկայութեամբ—նա ունի այսօր գէն-
քի տակ քառորդ միլիոն զօրք: Պատերազմի պատրաս-
տութիւններ է տեսնում և Ռուսաստանը, որ մի օր,
անտարակոյս, պիտի անէ Արսից իր փափագած թռիչ-
քը Էրզրումի ուղղութեամբ: Պատրաստում է և Բօլ-
գարիան, որի նորակազմ ռամկավարական մինիստրու-
թիւնը յայտարարեց արդէն ձեռնահաս ներկայացու-
ցիչի բերանով, որ եռանդուն պաշտպան պիտի կանգնէ
Մակեդոնիայի հարստահարած բուլգարութեան:

Ամենուրեք Բալկաններում, եւրոպական և ասիական
Թիւրքիայում ու Պարսկաստանում ստեղծւել է մի
ծանր ու լարած մթնոլորտ, որ ամեն վայրկեան կարող
է պայթել զարհուրելի փոթորիկներով:

ԿԵՆՏՐՈՆԱՅՈՒՄ ԵՒ ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՅՈՒՄ

Կամ են երկու բռնաւոր կառավարութիւնները ի-
րենց ճնշման մեթօդի մէջ Ռուսաստան և Գերմանիա
—երկուսն էլ հիմնած կենտրոնացման սկզբունքի վրայ
—մրցում են իրար հետ դրակօնական բռնութիւնների
ասպարէզում: Գժւար է ասել, ո՞րն է երկուսից ազգա-
հալած, աւելի ատող «այլազգիների իրաւունքների»:
Ազգային քաղաքականութեան մէջ մէկ է երկուսի նշա-
նաբանը, —ճանաչել օտար ազգաբնակչութիւնները որ-
պէս ամենավտանգաւոր թշնամի և խեղդել, դուրս մը-
ղել նրանց՝ բոլոր հնարաւոր միջոցներով:

Ուշք դարձրէք երկու պետութիւնների մտահոգու-
թեան գլխաւոր առարկան կարծես այդ չարաբախտ
օտար ազգերն են, «հարազատ վտանգը» ասես նրանց
համար գոյութիւն չունի: Որքան էլ բուն, ուղղափա-
ռութիւնը ի դէմս պրօլետարիատի, մանր-բուրժուա-
զիայի և գիւղացիութեան համակի «կրամօլայով», յե-
ղափոխական «համաճարակով», — կառավարութիւնը,
այնուամենայնիւ, բուն «կրամօլայն» տեսնում է կամ
թէ տեսնել է ձեւացնում օտար տարրերի, այլազգիներ
մէջ: Այդպէս է գոռում միշտ և ինքնակալութեան
պաշտպան մամուլը և Գումայի աջակողմը: Ահա, հրէան,
հայը, վրացին—ահա՛ իսկական թշնամիները, ռուս պե-
տութիւնը բանդոդները: Կոյնը Գերմանիայում: Թող սօ-
ցեալ-դէմօկրատ ընտրողների թիւը հասնի ամբողջ չորս
միլիոնի, թող այդ թիւը *crescendo* աճի, թող բանու-
րական սենտիկատները և կօօպերատիվ միութիւնները
հոյակապ ցանցով պատեն երկիրը, միշտ աւելի և աւե-
լի յեղափոխականանալով, դասակարգային հողի վրայ
կանգնելով, դէպի հօհնցօլլերնեան մայրաքաղաք Բեր-
լինը դառնայ հետզհետէ սօցիալիստական մի ամբողջ
—այդ բոլոր ահարկու փաստերը չեն, կարծես, որ
խռովում են Ալիճելմների և Բիւլօլմների հանգստու-
թիւնը, ո՞չ,—մի ուրիշ վտանգ կայ, մի այլ ուրւական,
որի հանդէպ Գերմանիայի հրամանատարները կրակ ու
բոց են դառնում, թոյն ու ատելութիւն... Դա լե-
հական հարցի ուրւականն է:

Արդեօք ազգատեաց բիւրօկրատները Ռուսաստանում
և Գերմանիայում յիրաւի՞ անկեղծ հաւատում են, որ
այլազգի տարրերը տոգորած են անջատական ձգտում-
ներով և հետեւապէս լուրջ սպառնալիք են պետու-
թեան ամբողջութեան համար, թէ՞ միայն ուզում են
դիվերսիօն անել ուզում են զայնել հարազատ
ժողովրդի ազգայնական փափակ լարե-
րին, զբաղեցնել նրան այլազգիների երեւակայական
շահատակութիւններով, շեղել այդպիսով նրա ուշադրու-
թիւնը ներքին հրատապ սօցիալական հարցից,—որ ի-
րօք ամենահաւոր ուրւականն է կիսաֆէօդալական
բիւրօկրատիայի համար—և հաշտեցնել բոլոր հակա-
մարտ կուսակցութիւնները ազգայնական խնդրի շուրջը...
Նոյն հինաւուրց *divide et impera*-ի մեթօդն է դա.
Թշնամութիւն սերմանել հարազատի և օտարի միջև,
բաժանել տիրելու համար... Երբէք յարատև աջողու-
թեամբ չը պսակւեց նա Գերմանիայում կամ Ռուսաս-
տանում, երբէք արւեստական գրգռումները և բացա-
ռիկ օրէնքները «օտարի» դէմ՝ չը նպաստեցին կենտ-
րոնական կառավարութիւնների ծրագիրներին—և այ-

նուամենայնիւ մի զարմանալի կամակորուժեամբ նրանք շարունակում են այդ ճանապարհով միշտ աւելի դժնդարացնելով հաղորդելով այդ բացառիկ օրէնքներին: Եւրկար ժամանակ կիսաֆերմատիվ գերմանիայում Բերլինի կենտրոնական կառավարութիւնը, իբրև նաաճած երկրների (Ելրասի, Լեհաստանի, Շվեյցիգ-Հոլշտայնի) միահեծան տնօրինող՝ ծանրացաւ բոլոր թափով այդ հպատակ ժողովուրդների վրայ և ի՞նչ շահեց, բացի թունոտ ատելութիւնից:

Եւ ոչ մի տեղ այդ ատելութիւնը չի արծարծւել այնքան ընդարձակ չափերով ինչպէս Պոլնանում ու Վերին Միլիցիայում, ուր կենտրոնացած է լեհ ազգութեան մի սաւար մասը: Պրոլետարիան վայրենի գաղափարը գործադրեց այդ բոլոր quasi-օրինաւոր միջոցները՝ ամբողջ մի քանի միլիոն ազգաբնակութիւնը զրկելու համար իր ազգային կերպարանքից: Արշաւանք լեզւի դէմ, մամուլի ու գրականութեան դէմ, կրօնի դէմ, բուռն ու սխտեմատիկ արշաւանք ամբողջ լեհական կուլտուրայի դէմ: Փաստերը իրենց վարկենութեամբ աշխարհ էին դղրդեցնում, ամեն տեղ բողոքներու ցոյցեր յարուցանում— ոչ ի՞նչ, մի անխուփ ցենիզով կենտրոնական կառավարութիւնը առաջ էր տանում իր տխուր գործը: Եւ այդ բոլոր հարաճները ազգայնութեան ու կուլտուրայի դէմ ու միայն նւթատակին չէին հասնում, այլ ուղղակի հակադիր հետեանքներ էին առաջ բերում: Լեհական հայրենասիրութիւնը աճում էր, ազգային ամբողջութեան գիտակցութիւնը միշտ աւելի շեշտւում բոլոր դասակարգերի մէջ և միևնոյն ժամանակ բոլորն էլ համակուծ էին կատաղի ատելութեամբ դէպի իշխողը: Գրական, տնտեսական և ընդհանուր լեհ-կուլտուրական առաջադիմութիւնը կանգ չէր առնում՝ ազգային փորձութիւններից յետոյ, փոխանակ նահանջելու գերման տարրի գրոհի առջև արևելեան Պրուսիայում, ուր վաղուց ի վեր կառավարութիւնը իր գաղթային յանձնաժողովներով նիւթական մեծ զոհողութիւններով ձգտում է գրաւել հողը իր «հարազատ», իր ցեղակից հպատակների համար,— լեհութիւնը, ընդհակառակը, աւելի և աւելի ամրապնդում էր իր դիրքերը: Այդ է, որ մղեց պրոլետարիան վանդալ բիւրօկրատիային դէպի մի անսովոր, բացառիկ քայլ, որ արդէն խարանեց ամբողջ քաղաքակիրթ մարդկութեան կողմից, մեր խօսքը Բիւլովի վերջի օրինագծի մասին է, որ պահանջում էր առանց այլևայլութեան վերցնել լեհերի սեփականութիւն — հողերը և տալ արիւնակից գերմանացիներին:

Ոչ մի դրակօնական միջոցի առջև չի կանգ առնում իր ուժով ու մեծութեամբ այն արբած բռնաւորը և նա դեռ կը յղանայ նոր-նոր օրինագծեր՝ «լեհական ամբարտաւանութիւնը» ջախջախելու համար: Զոհներն էլ, սակայն, յաղթելու բնաւ տրամադիր չեն և ազգային հզօր նախաձեռնութեամբ ու արիւնութեամբ, նրանք ընդունակ կը լինին դիմագրաւելու փորձութիւններին... Սահմանադրական բռնապետութիւնը կը յամառի իր ընթացքի մէջ և կուրբ կը շարունակուի: Եւ մենք պարբերաբար առիթ կունենանք դիտելու բարբարոսութեան յարձակողական վերագործը մի երկրում, որ 40 տարուց ի վեր վայելում է ընդ-

հանուր ընտրողական իրաւունք ու պարլամենտական կեանք, ուր սօցիալ-դեմօկրատիան գրաւել է բազմութիւն արդիւնաբերական կենտրոններ և հաշուում է երեք ու կէս միլիօն ընտրողներ!...

Որպիսի տխուր ու վհատեցուցիչ տեսարան... Լեհ մեր սիրտը լցւում է ուրախութեամբ ի տես այն հզօր ազգային համերաշխութեան, որով լեհերը երկար ժամանակակից ի վեր պահպանում են իրենց ազգային կուլտուրան գիշատիչ բռնաւորների դէմ, ապա միւս կողմից մենք տխուրութեամբ գիտակցում ենք, որ ամեն մի հարաւած լեհ ազգութեան դէմ, պանգերմանիզմի կամ ցարիզմի կողմից, մի քայլ յետ է բշտում այդ ազգութիւնը սօցիալական էւօլիցիայի ճանապարհի վրայ: Ազգային խիստ արծարծած համերաշխութիւնը մի յայտնի չափով թուլացնում է դասակարգային հակամարտութիւնն ու կուրբ, որ գերագոյն միջոցն է աշխատաւոր ընդհանրութեան ձեռքում՝ իրագործելու իր սօցիալիստական իդէալները: Վայ մի աւելի ծանրակշիռ հանգամանք: Ինքը սօցիալիստական մտաւորութիւնը ևս այդպիսի համազգային փորձութիւնների ժամանակ ստիպւած է առժամապէս ծալլել դասակարգային կուրբ աւետարանը և միանալով բոլոր միւս, բուրժուազական տարրերի հետ՝ պաշտպանել համազգային վտանգած իրաւունքները: Այդպէս է մեզ մօտ Վովկասում, այդպէս եղել է և միշտ էլ կը լինի Լեհաստանում, ինչպէս բոլոր ուրիշ երկրներում: Ազգային ճնշումները, տիրող ազգութեան թէկուզ և պաշտօնական ներկայացուցիչների ոտնձգութիւնները յաճախ պաղուծիւն են առաջացնում տիրող ու հպատակ ազգութիւնների հարստահարած դասակարգերի միջև, — մի ողբալի իրողութիւն՝ որ ամեն տեղ ցոյց է տալիս իր քայքայիչ ներգործութիւնը:

II

Կան թէօրեափոխներ, նոյնիսկ ռամկավար ու սօցիալիստական շարքերում, որոնք հռչակում են պետութեան կենտրոնացումը, իբրև բանաւոր, առաջադէմ, օգտակար մի սկզբունք: Այդպէս է մտածում Ռուսաստանի սօցիալ-դեմօկրատիան, որ և հակառակ է ապակենտրոնացման, ֆէդերացիայի ու աւտօնօմիայի՝ մանաւանդ ի դէմս «բօլշեւիկների»: Սակայն հէնց նոյն կենտրոնացման սկզբունքից են առաջանում վերը արձանագրած հասարակական չարիքները: Բաւական արդէն արծարծւած է այս մեծ խնդիրը, նոյնիսկ մեր դաշնակցական գրականութեան մէջ, այնուամենայնիւ, որոշ գաղափարներ, որոշ ծանրակշիռ սկզբունքներ պէտք է միշտ շեշտուին, ամեն առիթով: Ինչո՞ւ չենք տեսնում լեհական խլրտումներ Աւստրիայում: Ինչո՞ւ չեն լոյս ընկնում հակալեհական օրինագծեր Գալիցիայի համար: Որովհետև աւստրիական Լեհաստանը պատեհ ժամանակին բախտ է ունեցել փոքր ինչ ապակենտրոնաւոր և ստացել է մի յայտնի ինքնավարութիւն: Մտէք Գալիցիայի խորքերը, անցէք Վրակովից դէպի Լվով, դէպի Չերնովից, Գուբ ձեղ գգում էք լեհական թագաւորութեան մէջ, Համբատեցէք Պոլնանի հետ... Այնտեղ լեհ մանուկներին աղօթելն ան-

գամ մայրենի լեզուով արգելում են, իսկ այստեղ, Գալիցիայում, հասարակական բոլոր հիմնարկութիւնների մէջ, պարոնցներում ու համալսարաններում, փօստ ու հեռագրատներում, դատարաններում և այլն — տիրապետող լեզուն չէ հերէնն է:

Եւ տեղիք չը կայ քաղաքական դժգոհութիւնների ու խլրտումների: Մի ժողովուրդ ամփոփած իր ցեղագրական պայմանների մէջ՝ ազատ, անարգել (համեմատաբար) զարգացնում է իր կուլտուրան: Եւ հարսբուրգեան գահը չի տուժում նրանից, որ Գալիցիայի վրայ չի սաւառնում պանգերմանիզմի ուրակները... Համեմատեցէք միւս կողմից Աւստրիան ու Գերմանիան: Որքա՛ն տարբերութիւն՝ ընդհանուր քաղաքակրթական տեսակէտից: Աւստրիան Ռուսաստանից շատ էլ հեռու չի գնացել, եթէ չը հաշուենք «ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը», որ միայն երէկ նւաճեց: Իսկ Գերմանիան — վաղուց առաջնակարգ, կուլտուրական մի երկիր... Եւ սակայն, այնտեղ են մղում զուտ համեմատական հարաժանքները հպատակ ազգերի դէմ... Այս փոքրիկ ու թուուցիկ զուգարութիւնը ինքնին մի պերճախօս լուսաբանում է կենտրոնացման ու ապակենտրոնացման սկզբունքների, — մէկի խոշոր առաւելութիւնների, միւսի խոշոր պատուհանների:

* *

Ռուսաստանի սօցիալ-դէմօկրատները՝ մերժելով ապակենտրոնացման սկզբունքը, պատճառաբանում են, որ ժամանակակից անտեսական զարգացումը, կապիտալիզմը անխուսափելի կերպով առաջնորդում է դէպի պետական հաստատութիւնների կենտրոնացում, որ կենտրոնական պետութիւնների մէջ հասարակական առաջադիմութիւնը և մասնաւորապէս սօցիալական շարժումը աւելի արագ տեմպով կ'երթայ, որ Ֆէտերալիզմն ու աւտօնօմիան, կտրատելով ընդարձակ երկիրը մանր-մունքը երկիրների, ազգութիւնների կտրատում են և պրօլետարիատը, բաժան-բաժան են անում ընդհանուր բանւորութեան ուժերը և այդպիսով իբր թէ թուլացնում են սօցիալիստական շարժումը: Ռուսական սօցիալ-դէմօկրատները օգտակար են գտնում պետական կենտրոնացումը — ի հարկէ ո՛չ միապետական հողի վրայ — նոյնիսկ այնպիսի երկրներում, ինչպէս Ռուսաստանը և Աւստրիան: Մէկ բարձրագոյն կենտրոնական պարլամենտ, մէկ օրէնսդիր մարմին՝ այնքան խայտաբղէտ և բազմալեզու ժողովուրդների համար, այնքա՛ն տարբեր բարբերով, պատմական աւանդութիւններով, կուլտուրական կերպարանքով...

Անտարակոյս, Ռուսաստանի սօցիալ-դէմօկրատիայի այդ ըմբռնումը եղակի է ամբողջ սօցիալիստական աշխարհում: Կա հակասում է և օբիեկտիվ էւօլիցիային (իրերի բնական ընթացքին) և սուբիեկտիվ ուսմկալարական մտածողութեան:

Աշխարհը չի գնում դէպի կենտրոնացում, ընդհակառակը: Ամեն տեղ մենք տեսնում ենք կենտրոնացումներ, որ բովբովի ապրում են տարբեր ազգութիւններ գերիշխանութեան ու հպատակութեան պայմաններում — մենք տեսնում ենք հպատակ ազգերի մէջ ձգտումն դէպի ապակենտրոնացում, դէպի որոշ

անկախութիւն: Կա շեշտում է թէ յետամնաց երկրներում — Թիւրքիա, Հնդկաստան, Եգիպտոս, Ռուսաստան, Աւստրո-Ռուսարիա և այլն — և թէ առաջաւոր պետութիւնների մէջ — Անգլիա, Ֆրանսիա, Շվեյցարիա, Գերմանիա (խհերը): Անգամ միապաղաղ հանրապետական Ֆրանսիայում, ուր չը կան տարբեր ազգութիւններ, որոշ գաւառական համայնքներ յաճախ դժգոհութեան ու ըմբոստացման նշաններ են ցոյց տալիս, որովհետեւ նրանց օգտակար նախաձեռնութիւնները, խեղդում են կենտրոնից (Պարիզից) արձակած բիւրօկրատական հրամաններով: Շվեյցարիայի յետին ամենափոքրիկ կանտոններն անգամ այսօր կատաղի նախաձեռնողութեամբ պաշտպանում են իրենց անկախութիւնը, ապակենտրոնացումը: Ժամանակակից ուսմկալարական միտքը ամեն տեղ մէկ նշանաբան է հնչեցնում՝ «Ֆէդերացիա կամ աւտօնօմիա»:

«Պատմական արգումենտը» կարևոր չէ: Որոշ հաստատութիւն՝ պատմութեան որոշ, նախնական շրջանում կարող է լինել անխուսափելի ու գերազանցապէս օգտակար, իսկ յետագայ շրջաններում կարող է դառնալ վնասակար: Ճիշտ է, անշուշտ, որ հինաւուրց ժամանակներում, նոյնիսկ միջին դարերում, երբ իշխում էր համատարած պարտիկուլարիզմը (մարդկութեան ցիրուցան մի վիճակ), երբ մարդկային համախմբումներ ապրում էին բաժան-բաժան հսկայական տարածութիւնների վրայ առանց հզօր ու շաղկապող օղակների, առանց օրինաւոր կառավարութեան, մասնաւոր Ֆէօդալների ու նրանց բիւրաւոր սպասաւորների անսահման կամայականութեան — անշուշտ, ասում ենք, այդպիսի մի վիճակում կատարեալ բարեբախտութիւն էր կենտրոնական ուժեղ ու օրինաւոր իշխանութեան հաստատելու այդպիսի մի վիճակում «պրօգրէս» էր, առաջադիմական մի երևոյթ էր նոյնիսկ բացարձակ միահեծան բռնապետութեան հաստատումը, որպիսին էր Ֆրանսիան Լուսովիկոս XIV-ի օրով... Որովհետեւ, որքան էլ նա ճնշէր իր մեծածաւալ բիւրօկրատիայի, իր սահմանած տուրքերի միջոցով, այնուամենայնիւ խիստ զգալի ապահովութիւն էր մտցնում երկրի մէջ իր սահմանած միակերպ օրէնքներով ու կանգուն զօրաբանակներով. բացի այդ, բռնապետական կենտրոնը որոշ չափով հոգում էր և ժողովուրդների նիւթական ու հոգեւոր առաջադիմութեան մասին, և այլն և այլն: Կ են տրօնացում այն քաօսային, անիշխանական ժամանակներում, պետական ամենաուժեղ կենտրոնացումը եղել է պօստուլատ, եղել է անպայման պահանջ սուբիեկտիվ մտքի. բայց նա պահանջ է եղել և օբիեկտիվ իրականութեան, նա եղել է անխուսափելի պօստուլատ նաև իրերի բնական ընթացքի, տնտեսական էւօլիցիայի, բանի որ աւատական բաժան-բաժանութեան ու քաօսի մէջ անտեսութիւնն ամենուրեք կաշկանդւած էր, մեծ մասամբ իր բնական շրջանում, առևտուրը խեղդւած վաճառականական կապիտալը մասնաւոր անշարժութեան ու ամլութեան, շնորհիւ հաղորդակցութեան ճանապարհների բացակայութեան և մշտնջենական աւազակութիւնների: Մարդկային անտեսութիւնը, ինչպէս և ընդհանուր քաղաքակրթութիւնը սիրում են շարժել լայն ու արձակ հօ-

րիզօններում, և կանոնաւորութեան ու ապահովութեան մէջ...

Այո, պետական կենտրոնացումը մի վաստակ էր, առաջադիմական մի գործօն էր այն մուսլ ժամանակներում: Բայց եկան նոր պատմական շրջաններ, երբ այդ կենտրոնացումը ոչ միայն աւելորդ դարձաւ, այլ և խոչընդոտ ազգերի, հասարակութիւնների նորմալ զարգացման համար: Նրա բացասական ոյժը արտայայտեց ահարկու ցնցումներով 18-րդ դարավերջի անգլո-ամերիկեան ընդհարումի մէջ: Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները, որ մինչ այն իբրև սոսկ դաղութ ստորագրած էին Անգլիայի կենտրոնական ու բնահաճրէժիմին—մի հոյակապ ըմբոստացումով թօթափեցին այդ կենտրոնացման լուծը, և դառնալով միանգամայն անկախ՝ աւելն աշխարհին մի փայլուն ու հրահանգիչ օրինակ Ֆէ դէ րատիվ կազմակերպութեան, կապեցին իրար հետ դաշնակցական հանրապետական կապերով: Ապակենտրոնացումը այնուհետև դարձաւ Նոր աշխարհի բազմազան դաւանանքը և մինչև օրս էլ Միացեալ Նահանգների քաղաքացիները մնում են հաւատարիմ այդ դաւանանքին: Ինքը Բրիտանիան, խրատած դառն փորձութիւններից, պինդ գրկեց այնուհետև ապակենտրոնացման աւետարանը և մենք այսօր տեսնում ենք նրա ոյժը հէնց այդ մեծ սկզբունքի կիրառութեան մէջ, որի շնորհիւ Աւստրալիայի, Կանադայի պէս հզօր, բարգաւաճ գաղութները ներկայացնում են մի-մի ինքնավար ու ինքնօրէն, գրեթէ անկախ պետութիւններ, կապած դաշնակցական թոյլ կապերով Մայր-երկրի (Բրիտանիայի) հետ:

Ապակենտրոնացումը ընաւ չի խախտում այդ երկրների աւտօնօմիան ու ինքնավարութիւնը, ինչպէս որ պէտք էր սպասել ռուսական սօց. դեմօկրատների թէօրիայի համեմատ: Ապակենտրոնացումը առաջադիմութիւնը արգելք չի գտնում և Հս. Ամերիկայի և Ավելյարիայի դաշնակցական պետութիւնների մէջ և կիսադաշնակցական, կիսաֆէդերատիվ Գերմանիայում, ուր որոշ չափով աւտօնօմիա տրւած է գերմանական նախնի մանր պետութիւններին, բայց ոչ հպատակ օտար ազգերին:

Մտքի ու բարքերի աստիճանական ռամկավարացումը ամեն տեղ հրապարակ է հանում ապակենտրոնացման նշանաբանը, նա հնչում է հրամայական շեշտով մանաւանդ այն բարդ, այլատարր պետութիւնների մէջ— Աւստրիայում, Ռուսաստանում, Տաճկաստանում—ուր ազգային կռիւր եթէ ոչ աւելի՝ գէթ նոյնքան ծանրակշիռ մի ֆակտօր է հասարակական էւօլիցիայի մէջ, որքան դասակարգայինը, ուր ցեղագրական միութիւնները կանգնած են խիստ տարբեր մտաւոր—կուլտուրական աստիճանների վրայ, ուր հետեւապէս մի ամբողջական, միասնադարձ օրէնսդրութիւնը բովանդակ երկրի համար կը լինէր բացարձակ անհեթեթութիւն: Օրէնքները, եթէ ուզում ենք որ համապատասխան լինին այս կամ այն վայրի ազգաբնակչութեան շահերին՝ պէտք է մշակելն մի այնպիսի մարմնի, ժողովի ձեւըով, որ ընտրւած է օրինաւորապէս այդ իսկ վայրի ազգաբնակչութեան կողմից: Քաղաքական այդ սխտէմը, որ ընտրուած է «ապակենտրոն» բառով, անհունապէս աւելի բարձր է կենտրոնականից, քանի որ նա զարթեցնում է տեղական նախաձեռնութիւն, խթանում

է ընդհանրապէս իներտ գաւառական ժողովրդին դէպի գործօն քաղաքական կեանք, դէպի դիտակցական վերաբերմունք այն բոլոր կենսական խնդիրներում, որոնք ալեկոծում են ամբողջ երկիրը: Ուրքա՛ն դրանով հեշտանում և արագանում է փոքրիկ ազգերի ու համայնքների կուլտուրական բարենորոգումների գործը...

Ապակենտրոնական կարգերի մէջ սօցիալիստական շարժումը և զարգանում է աւելի նորմալ ճանապարհով, աւելի արագ ու յստակ: Կենք արդէն շեշտեցինք, որ կենտրոնացման ընթացի տակ գերիշխող ազգի ոտընձուրթիւնների շնորհիւ, ստեղծւում է մանր, հպատակ ազգերի համար մի ծանր մթնոլորտ, որ անդրադառնում է և աշխատաւոր դասակարգերի հոգեբանութեան ու նրանց փոխադարձ յարաբերութիւնների վրայ: Ազգային պայքարը սովորաբար փոխադրւում է կենտրոնական պարլամենտները (Աւստրիա, Գերմանիա, Ռուսաստան), ազգային նշանաբանը յաճախ մթնացնում է դասակարգայինը և դրանից տուժում է սօցիալիստական ընդհանուր շարժումը...

«Դասակարգային կռիւր բարդանում է մասնաւորապէս այն երկրներում, ուր գերիշխող ազգութեան ներկայացուցիչները, իրենց ձեռքն առնելով պետական և հասարակական բոլոր հաստատութիւնները, ճնշում են թոյլ ազգերին և առհասարակ փոքրամասնութիւն կազմող միութիւններին:

«Զրկելով հասարակական ու պետական կեանքին ակտիվ մասնակցելու հնարաւորութիւնից, տուժելով և նիւթապէս և կուլտուրապէս, այդ թոյլ միութիւնները յետ են մնում առաջադիմութեան ճանապարհի վրայ և այդպիսով դանդաղում է համամարդկային կուլտուրայի հետ՝ աշխատաւորի սօցիալական ազատագրութիւնը, քանի որ այդպիսով խոչընդոտ է դրւում մի կողմից դասակարգային հակամարտութեան զարգացմանը ճնշւած ազգութիւնների մէջ, միւս կողմից՝ ճնշող ու ճնշող ազգերին պատկանող աշխատաւոր դասակարգերի համերաշխութեանը»:

Այսպէս է յայտարարում մեր «դաշնակցական» ծրագիրը: Եւ այդ ու ուրիշ յիշատակած պատճառաբանութիւններով է, որ «Դաշնակցութիւնը» կանգնած է մնում—թէ Թիւրքիայում, թէ Ռուսաստանում—ապակենտրոն րէժիմի, Ֆէ դէ րատիայի հողի վրայ, պահանջում է ուրիշ սօցիալիստ-յեղափոխական տարրերի հետ այնպիսի կարգեր, ուր իւրաքանչիւր մի ազգ, իւրաքանչիւր մի հասարակական միութիւն վայելէ, ըստ կարելոյն, լայն ինքնօրինութիւն ու ինքնավարութիւն իր ներքին գործերում:

ՍՕՅԻԱԼԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ
ՍՕՅԻԱԼԻՍՏԻ ՆԱՍԱԿՆԵՐԸ
Վեցերորդ նամակ
Վերջացնենք մեր զրոյցը հողի համայնացման մասին: Երկու տարի սրանից առաջ Մօսկւայում տեղի ունեցաւ դիւղացիական միութեան ներկայացուցիչների հա-

մատոգրով: Խօսեցին գիւղացու ցաւոտ կողմի՝ Տողի մասին, վիճեցին, թէ ինչպէս դարձնել ա մ բ ո զ ջ Տողը. ա մ բ ո զ ջ ժողովրդի վայելքի աւարկայ: Այլին համաժողովում և սօցիալ-դէմօկրատներ: Նրանցից մէկը սկսեց ապացուցանել որ «Թէ Ռուսաստանի ամբողջ մշակելի հողը տանք գիւղացիներին,—ապա նրանցից իւրաքանչիւրին կը հասնի ոչ աւել, քան մէկ դեսետտին»:

Այդ արգումենտով—որի աղն ու թոյնը դուքս իհարկէ, լաւ էք հասկանում—սօցիալ-դէմօկրատը ուզում էր մէկ հարւածով գետին տապալել և մահացնել «Տողի համայնացման» կողմնակիցներին: Սակայն գնդակը ինչպէս այդ յաճախ է պատահում մեր սօցիալ-դէմօկրատների հետ—ոչ միայն չը խփեց իր նպատակակէտին, այլ և նա դատարկ էր: Այդ սօցիալ-դէմօկրատից յետոյ, որ խօսում էր Տողի սակաւութեան մասին, տեղից վերկացաւ մի գիւղացի և յայտարարեց.

—«Ոչինչ, մեզ բաւական կը լինի: Գուքս աւելի լաւ է, հաշուեցէք ուրիշ կերպ. օրինակ գիւղացիք աշխատում են մի մասը իրենց սեփական: Տողի վրայ, միւս մասը՝ կ ա պ ա լ ո Վ ա ու ա ծ Տողերի վրայ, իսկ երրորդ մասը՝ կ ա լ լ ա ծ ա տ է Ր ե Ր ի ա ն տ ե ս ո լ թ ե ա ն մ է ջ: Պէտք է այդ բոլոր երեք մասերն էլ գիւղացիներին տալ: Գրանից աւելի թէ որքան Տող կայ, մենք չենք փնտռում»:

Պարզ չէ՞ արդեօք, որ այդ գիւղացին հարկեր անգամ աւելի լաւ է ըմբռնել Տողի համայնացման էութիւնը, քան սօցիալ-դէմօկրատը, որ միայն մի երգ է յօրինել. «Տողը իբր թէ բաւականութիւն չի անի»... Գիւղացու ըմբռնումով, Տողի համայնացումը կը վերացնէ անհրաժեշտութիւնը՝ վերցնելու հողը կապալով հողատէրերից կամ «կուլակներէից», նա կը վերացնէ նաև անհրաժեշտութիւնը՝ աշխատելու կալաւածատէրերի, աղաների տնտեսութեան մէջ: Իսկ կարևորը հէնց այդ է: Ազատելով կապալավձարից ու աղայական բէգեաւից*, գ ի լ զ ա ց ի ն կ ու ն ե ն ա յ, ի Ր ձ ե ո թ ու մ ա մ բ ո զ ջ ա պ է ս ի Ր ս ե փ ա կ ա ն ա շ խ ա տ ա ն ք ի ա Ր գ ի լ ն ք ը, մինչդեռ այսօր այդ արդիւնքից առիւծի բաժինը մտնում է աղայի կամ կուլակ-հողատիրոջ գրպանը:

Այդպէս ուրեմն, ոչ մի տարակոյս չը կայ, որ Տողերի համայնացումը կը բարձրացնէ գիւղացիների բարեկեցութիւնը և դուքս կը բերէ մեր գիւղական տնտեսութիւնը այն սարսափելի անել վիճակից, ուր նա ընկել է, շէնորհիւ այժմեան հողային կարգերին: Իսկ գիւղաանտեսական արդիւնաբերութեան աճումը և աշխատաւոր գիւղացիութեան կեանքի բարելաւումը իր կողմից բարերար անդրադարձումն կունենայ մեր հայրենիքի ամբողջ ազգաբնակչութեան և նախ և առաջ, իհարկէ, գործարանային ու հանրագործական բանւորների վրայ: Թէ ինչու այդպէս կը լինի, դժուար չէ հասկանալ:

Այսօր աղքատացած, աւերած գիւղը նետում է տասնեակ հազարաւոր մարդիկ դէպի աշխատանքի շուկայ. մարդիկ որոնք կարօտ են վաստակի: Անպատան, կիսաքաղց՝ նրանք վազում են գիւղից քաղաք և առաջարկում են իրենց աշխատանքը արդիւնաբերողներին՝ չնչին, գրոշանոց վարձատրութեան համար: Աշխատազուրկների թի-

ւրն աճում է: Ստւարանում են գործարան մտնել ցանկացողների շարքերը: Եւ հաս այդ «տրեխները» (այդպէս են անւանում նրանց՝ քաղաքային բանւորները)—իջեցնում են գործարանների մէջ օրավարձը, վատթարացնում են իրենց քաղաքային վիճակից եղբայրների դրութիւնը, որովհետև գործարանատէրերը, օգտուելով աշխատաւորների հեղեղումից, առանց այլևայլութեան հուփ են տալիս իրենց սեփական բանւորներին:

Այդպիսի բան չի կարող տեղի ունենալ այն ժամանակ, երբ Տողի համայնացման հետ կը չքանայ Տողի կարօտութիւնը, կը վերանան կապալավձարն ու աղայական բէգեաւը, կը վերանայ այն բոլորը, ինչոր դուքս է շարտել գիւղացուն գիւղից: Այն ժամանակ «տրեխների» սկամայ մղումը դէպի քաղաք, ոչ միայն կը կրճատուի, այլ գուցէ և բոլորովին կը դադարի: Նրանք վերստին կը գան իրենց լքած գիւղը: Աշխատազուրկների թւի այդ կրճատումը, այդ յետագարձ մղումը քաղաքից դէպի գիւղ՝ կը ստիպէ խոնարհել գործատէր աղաներին, հնարաւորութիւն կը տայ քաղաքային բանւորներին՝ պահանջկոտ լինելու «տէրերի» հետ, և աւելի համարձակ կուլելու նրանց դէմ, յանուն լաւագոյն վիճակի:

Տողի համայնացումը ուրիշ ճանապարհներով ևս պիտի անդրադառնայ քաղաքային բանւորների ճակատագրի վրայ: Գիւղացիների բարեկեցութեան բարձրանալու հետ միասին կը բարձրանայ, իհարկէ, և նրանց գնողական (գնելու) ոյժը, որ այժմ թոյլ է, շնորհիւ անձայր թըշուառութեան: Իսկ երբ կը բարձրանայ գնողական կարողութիւնը բազմամիլիոն գիւղացիութեան մէջ, հէնց այդ հանգամանքը կը ստեղծէ մեզ սօս. ն ե Ր բ ի ն ը ն դ ա Ր ձ ա կ շ ու կ ա յ ամեն տեսակ և առաջնակարգ կարևորութիւն ունեցող ապրանքների համար, որոնք կը պատրաստուին մեր գործարաններում: Ա՛ճի այդ ապրանքների պահանջը—կ՛աճի դրա հետ և նրանց արտադրութիւնը: Գործարանները, զաւօղներն ու հանքերը կը սկսեն աշխատել շատ աւելի եռանդով, քան աշխատում են մեր օրերում: Արդիւնաբերութիւնն ու առևտուրը հսկայական չափեր կառնեն: Ար բարձրանայ բանւորների պահանջը—դրա հետ կը բարձրանայ և նրանց ոգին: Բանւորները կը զգան, որ գործատէրերը կարիք ունին նրանց մէջ. իսկ դա, համաձայնեցէք, շօշափելի փաստ է արդիւնաբերական պրօլետարիատի ձեռքում՝ նրա կուլի մէջ:

Եւ այդպէս, դուք տեսնում էք, ընթերցող, որ Տողի համայնացումը անհրաժեշտ է ոչ միայն գիւղացիութեանը, այլ և քաղաքային պրօլետարիատին,—անհրաժեշտ է՝ կուլելու համար աշխատաւոր ժողովրդի շահագործման դէմ: Անհրաժեշտ է նա, վերջապէս, կուլելու իսկական, հաստատուն ազատութեան համար: Արդարև:

Ովքե՞ր են մեր խոշոր հողատէրերը: Գլխաւորապէս—աղևակահն-պօմէշիկներ: Ապրում են նրանք այն եկամուտներով, որ ստանում են իրենց հողից: Չեն ցանում, չեն հնձում և ապրում են ուրախ ու անհոգ: Մարդկանց այդ ամբողջ դասակարգը, սակաւ բացառութեամբ, կապած է բոլոր սրտով «Տին կարգերի» հետ և կատաղօրէն ատում է ամեն մի նորմալութիւն, բարեկեցութիւն, որ նպատակ ունի բարելոքել աշխատաւոր ժողովրդի վիճակը: Նա չի ուզում ոչ նորմալութիւն, ոչ էլ «ազատութիւնը բոլորի համար»: Եւ դժուար չէ հասկա-

* Խոնար կալաւածատէրեր յանախ սալիս են գիւղացիներին փոքրիկ հողաբաժիններ այն պայմանով, որ նրանք մեակեն, ցանեն ու հնձեն դրա փոխարէն մի բանի դեսետտին աղայական հողից: Դա է որ կոչոււմ է աղայական բէգեաւ (գօսպօսկայա կարպալ):

նայ թէ ինչու նա չի ուզում: Խոշոր հողատէրերը շատ բաւ են զգում, որ նորմուծութիւններն ու ազատութիւնը—որոնց համար մեզ մօտ մղուած է կուրբ—արմատից կը կտրեն իրենց այժմեան բարեկեցութիւնը, կը խլեն իրենցից՝ և հարստութիւն, և իշխանութիւն, և փառք: Ուստի և այդ մարդիկ այնպէս եռանդով պատերազմում են յանուն հին կարգերի և ընդդէմ նորերի: Ուստի և ինքը կառավարութիւնը, որ նպատակ է դրել՝ ըստ առաջնուցն պահել թշուառութեան, տգիտութեան ու սարկութեան մէջ ամբողջ աշխատաւոր ժողովուրդին, մտերիմ բարեկամութիւն է պահպանում հողատէր այնպէս կանաների հետ, յենուում է նրանց անիրաւ ուժի վրայ: Այդ ուժը մութ է և չարագործ: Պէտք է խլել յենարանը նրա ոտի տակից: Իսկ յենուում է նա իր խոշոր հողերի վրայ: Հողի համայնացումից յետոյ՝ այլևս չեն լինի այդ «խոշոր հողերը».—դրանով կը չքանայ ուրեմն, և այն մութ ու չարագործ ուժը, որ այսօր արգելք է լինում մեր հայրենիքի վերանորոգութեանը և որ միշտ պատրաստ է յետ վերադարձնել այդ հայրենիքը դէպի այն ժամանակները, երբ մեզ մօտ շատ քչերն էին համարձակուում մտածել անգամ հողի ու ազատութեան մասին:

*

Ես ամենեւին չեմ ուզում ասել, որ հողի համայնացումը մի համադարման է բոլոր շարիքների դէմ, որոնք ծանրացած են աշխատաւոր գիւղացիութեան վրայ: Ես ամենեւին չեմ պնդում, որ հողի համայնացումը կազատէ գիւղը ամեն տեսակ գիշատուճներից և կը հիմնէ այնտեղ երկրաւոր դրախտը: Եւ ոչ որ հողի համայնացման կողմնակիցներից, ոչ մէկը, որ տէր է իր մտաւոր կարողութիւններին՝ երբէք այդպիսի բան չի մտածել և չի պնդել:

Արձանագրելով այն բոլորը, ինչ որ հողի համայնացումը պիտի տայ աշխատաւոր դասակարգերին և ինչից որ նա պիտի ազատէ նրանց, ես պէտք եմ համարում այստեղ իսկ ցոյց տալ, թէ ինչ նա չի կարող տալ ինչից նա չի ազատի և չի կարող ազատել աշխատաւոր գիւղացիութիւնը:

Նախ: Համայնացման ժամանակ ևս գիւղացիութիւնը կարիք պիտի ունենայ դրամական փոխատուութիւններին՝ իր տնտեսութիւնը պահպանելու և բարելաւելու համար: Քանի որ պետութիւնը և ինքնավարութեան տեղական օրգանները չեն կարողանալու լիովին գոհացումն տալ գիւղացիութեան այդ կարիքին, ուստի վերջինը դարձեալ յայտնի չափով կախած է մնալու այլ և այլ վաշխառուներից, որոնք սիրալիր կերպով առաջարկելու են գիւղացուն իրենց «օգնութիւնը»: Հողի համայնացումը չի թշուառաց, որ ծնունդ առնեն նոր աշխարհակերներ հողային սեփականութեան աշխարհում, բայց նա անզօր է վերացնելու վաշխառուների ազատ ցեղը:

Յետոյ: Հողի համայնացման ժամանակ ևս գիւղացին պիտի գործ ունենայ զանազան տեսակ միջնորդների ու առևտրականների հետ, պիտի գնէ նրանցից կամ նրանց միջոցով կեանքի ու տնտեսութեան համար անհրաժեշտ ապրանքներ և պիտի վաճառէ կամ ուղղակի այդ առևտրականներին կամ թէ միջնորդների միջոցով երկրագործութեան բերքերը: Իսկ քանի որ ամեն մի առևտուր, ամեն միջնորդութիւն կապած է խաբեբայութեան հետ, քանի որ նրանց ընթացքում թալանուում է անմիջական

արդիւնաբերողների, գիւղացոց դասակարգը, ապա ուրեմն այդ խաբեբութիւնն ու թալանը պիտի շարունակւին և հողի համայնացման ժամանակ:

Վերջապէս: Խաբեբայութեան ու թալանի գործում, միջնորդների ու վաճառականների օգնութեան պիտի գան և խոշոր արդիւնաբերողները, գլխաւորապէս նրանք, որոնք իրենց գործարաններով ցանց են կազմում սովորաբար գիւղի մերձակայքում, ուր նրանք գնում են իրենց համար անհրաժեշտ «հում նիւթը»: Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ այդ տեսակ գնումների ժամանակ անպակաս են լինում խաբեբութիւններն ու թալանը այդ խոշոր գործարանատէրերի կողմից, — հողի համայնացումը անկարող է վերացնել այդ չարիքը ևս:

Մի խօսքով, հողի համայնացումը չի ունենացնի բոլոր պատուհասները գիւղական աշխարհում, նա չի ազատի նրան վաշխառուներից ու միջնորդներից, վաճառականներից՝ ու արդիւնաբերող գործարանատէրերից: Ազատելով գիւղը հողային կապիտալի կապանքներից՝ հողի համայնացումը անզօր է ազատելու նրան վաշխառուական, վաճառականական և մասամբ արդիւնաբերական կապիտալի շահագործումներից: Բոլոր պատուհասները կը վերանան գիւղից և քաղաքից, բոլոր շահագործումները, խաբեբութիւնները, գիշատուճներն ու թալանները կը չքանան այնտեղից՝ միայն սօցիալիզմի տիրապետութեամբ: Սօցիալիզմ և հողերի համայնացում — շատ տարբեր բաներ են:

Որոնք են խկապէս ապագայ սօցիալիստական կառավարութեան բնորոշ առանձնայատկութիւնները:

Սօցիալիզմի մէջ՝ արդիւնաբերութեան բոլոր միջոցները* որոնք ներկայումս առանձին անհատների մասնաւոր սեփականութիւն են կազմում — կը դառնան համայնական, այսինքն ամբողջ ժողովրդի սեփականութիւն:

Ապա, սօցիալիզմի ժամանակ ժողովրդական ամբողջ տնտեսութիւնը — և գործարանային և երկրագործական — տրելու է լայն հաւաքական (կոլեկտիվ) հիմունքներով, կատարելագործած գործիքների ու մեքենաների օգնութեամբ: Այն ժամանակ ուրեմն պիտի համայնացւի նաև արդիւնագործութեան պրօցէսը (արդիւնաբերական և երկրագործական աշխատանքը):

Այստեղից հետևում է, որ սօցիալիզմը — գատելով տնտեսագետի, էկոնօմիստի տեսակետից — համայնացումն է և՛ արդիւնագործութեան միջոցներին, և՛ արդիւնագործութեան պրօցէսին, այսինքն համայնացումն՝ և աշխատանքի և այդ աշխատանքի գործիքների: Կամ ուրիշ խօսքերով՝ բոլորն էլ աշխատում են համերաշխ ու համայնօրէն, աշխատում են այն գործիքներով կամ այն միջոցներով որոնք պատկանում են ամբողջ ժողովուրդին (հող, գործարաններ, մեքենաներ, կայլն), և աշխատում են յօգուտ ընդհանրութեան, — այս է սօցիալիզմը:

Դուք տեսնում էք, ուրեմն, որ հողի համայնացումից մինչև սօցիալիզմ՝ իրօք պատկանելի տարածութիւն կայ:

* Այսինքն՝ հողեր, երկուքիւններ, արհեստանոցներ, մեքենաներ, դրամական կապիտալներ և այլն: Տես իմ «առաջին նամակը»:

Սակայն հողի համայնացումը ուղղակի առնչութիւն ունի սօցիալիզմի հետ:

Եւ գործարանային բանւորները և աշխատաւոր գիւղացիքը և «քաղաքը» և «գիւղը» պիտի յանգին սօցիալիզմին. մի աժամանակ:

Բայց գործարանային բանւորները և աշխատաւոր գիւղացիքը գնում են դէպի սօցիալիզմ առ բեր ձանապարհներով,—այդ է գործի էութիւնը, այդ մէկը չը պէտք է վրիպի մեր ուշադրութիւնէն:

Աշխատանքը գործարանային անտեսութեան մէջ համայնանում է արդէն իրերի բնական ընթացքով. այնտեղ հարիւրաւոր ու հազարաւոր բանւորներ աշխատում են միասին, հաւաքական կերպով, մեքենաների օգնութեամբ: Ուրիշ խօսքով՝ աշխատանքն այդտեղ արդէն համայնացած է: Ուրեմն, երբ գործարաններն ու զաւօղները, կը դրւին բանւորների ազատ անօրինութեան տակ, երբ կը համայնացուին, գործարանային անտեսութեան բոլոր գործիքները,—այն ժամանակ «քաղաքի» համար կը հասնի «սօցիալիզմի թագաւորութիւնը»:

Այդպէս չէ գիւղական անտեսութեան մէջ: Այդտեղ դեռևս համայնացած չեն՝ ոչ աշխատանքը (կամ արդիւնաբերութեան պրօցէսը), ոչ էլ աշխատանքի միջոցները: Հողի համայնացումը ինչպէս արդէն յայտնի է ձեզ, այն գործողութիւնն է, որով ամբողջ հողը տրւում է ամբողջ ժողովրդին:

Երբ հողը գիւղատնտեսութեան այդ ամենակարևոր միջոցը—կը համայնացուի, կը դառնայ ամբողջ ժողովրդի սեփականութիւն, այն ժամանակ սօցիալիզմը գիւղական աշխարհում մտցնելու համար՝ հարկաւոր կը լինի համայնացնել գիւղատնտեսական աշխատանքը, այսինքն՝ դնել երկրագործական անտեսութիւնը լայն հաւաքական հիմքերի վրայ, կատարելագործած մեքենաների ու գործիքների օգնութեամբ:

Այդպիսով՝

Գործարանային պրօլետարը աշխատանքի համայնացումից գնում է դէպի աշխատանքի գործիքների (կամ միջոցների) համայնացում, մինչդեռ գիւղացիութիւնը ընդհակառակը՝ աշխատանքի միջոցների համայնացումից գնում է դէպի աշխատանքի համայնացում:

Կամ ուրիշ խօսքով.

«Քաղաքի» համար ձանապարհը դէպի սօցիալիզմ բացւում է աշխատանքի (կամ արդիւնաբերութեան պրօցէսի) համայնացումով: Իսկ գիւղի համար՝ այդ նոր ձանապարհը բացւում է արդիւնաբերութեան ամենակարևոր միջոցի, հողի համայնացումով:

Ահա թէ ինչու մենք այնքան յամուռութեամբ ծանրանում ենք «հողի համայնացման» անհրաժեշտութեան վրայ: Եւ հա թէ ինչու մեր նւագագոյն ծրագրի մէջ նա բռնում է կենտրոնական տեղը: Հողի համայնացումը—դա միակ ընդհանուր ուստի և բանաւոր միջոցն է բարձրացնելու աշխատաւոր գիւղացիութեան բարեկեցութիւնը: Հողի համայնացումը—դա անհրաժեշտ օղակն է, անխուսափելի հանգրւանը «գիւղի» էօլիցիայի մէջ—դէպի սօցիալիզմ:

Sapienti sat...

Վ. ԱՐԱՐԱՏՍՅԻ

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Վ Ի Ճ Ա Կ Ը

Մ Ե Ր Կ Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

ՎԱՍ, 13 յունւար, 1908

Չմեռայ ցուրտ հողմերի հետ կարծես ամբողջ Տաճկաստանի—գէթ սա փաստ է մեր դրացի վիլայէթներում—վրայով անցաւ ընկալիայի սև ամպը... Ամառայ խանդավառութիւններին հետևեցին անյաջողութիւններ, լքում և վերջը արդէն սպառտիս: Կանգ առնենք այդ երևոյթների գլխաւորների վրայ համառօտիւ:

ա) Ամենալուսաւոր աստղը այս տարի թիւրքական շարժումներն էին: Այս տարի էլ այդ շարժման առաջագահը Էրզրումը եղաւ. բայց անցեալ տարւայ պէս հոն չը մնայ նրա արձագանքները մինչև Տիարբէքլը, Բիթլիս և Վան հասաւ. ամառայ ընթացքում լինում էին օրեր և շաբաթներ, որ մարդ կործում էր ահա՛ մի հարւած էլ և բռնակալութիւնը անցնէր պիտի տայ: Բայց լուստեսների բոլոր յայտերը ի դերե ելան: Յայտնի է արդէն Տիարբէքլի ցայի պատճառներն ու արդիւնքը. ամբողջ քաղաքի և 16 գիւղերի ժողովուրդը փոստախանան դրակերով, կուսակալից կառավարական կնիքը առնելով, հեռագրում են իրենց թշուառ կացութեան մասին Կ. Պօլիս և անմիջական հեռացումն են պահանջում Իբրահիմ փաշայի—քիւրդ աշիրաթագետի: Երբեքը իր սովորական արեւելեան քաղաքականութեամբ «բալի օղլում» ատելով ժողովուրդին հանգստացրեց:

Բիթլիսը աւելի խայտառակ է. այն դեղեցիկ ցոյցերից յետոյ այդ քաղաքը կարծես մեռաւ. հոն այժմ կատարեալ անիշխանութիւն է, շէյխերի դիկտատուրա: Ամեն մէկը ուղում է ինքը մինակ կողպտել ժողովրդին: Շէյխերը առայժմ իրար միտն են ուտում անցեալ դէպքի առթիւ հանդանակած դրամը իրենց մէջ բաժանելու համար... Այնտեղի կեանքին մաս և ակնատես մարդիկ պատմում են, որ այնտեղ տարածւում են մեծ քանակութեամբ արտասահմանեան երիտասարդ թիւրքերի թերթերից. երիտասարդութիւնը և մասնորականութիւնը տարած են այդ նոր հոսանքով... Իսկ քրդերը, նրանց համար արքայութիւն է. օրը ցերեկով կառավարութեան աչքի առաջ ու քթի տակ, քաղաքից կէս ժամ հեռու հայ և քիւրդ երկրագործ գիւղերն են թալանում ու կողպտում: Անարխիայի ժամանակ սև հարիւրակային հերոսները իրենց շատ լաւ են զգում ոչ միայն Բիթլիսում այլև ամբողջ Տաճկաստանում:

Էրզրումի մասին անշուշտ լսեցիք, խօսւում է 150—200 բանտարկութեանց մասին. սարսափ տարածելու համար կառավարութեան ազենդները պատմում են կախաղանների, հրացանի բռնելու մասին. առհասարակ Էրզրումի պարտութիւնը թիւրք ժողովուրդի վրայ այն ազդեցութիւնը թողեց, ինչ որ Սաուունինը մեզ հայերիս վրայ... Բէակցիայի ճայրը կարծես այդտեղից սկիզբն առաւ. թիւրք շարժման առաջագահը իր փառաւոր գործունէութեան առաջին շրջանը փակեց—բազմաթիւ զոհերով, թիւրք մասսայական շարժումը իր երեկայրիքը տւաւ...:

Ինտելիգենտ փորձած ուժերի բացակայութիւնը ճակատագրականօրէն ազդեց Էրզրումի և առհասարակ բոլոր վայրերի թիւրք շարժման վրայ: Այդ շարժումը տարւաւ առաջին շրջանում օրինական հողի վրայ. դաւադրական գործունէութիւն պահատում էր. ամեն քաղաքների կոմիտէները յայտնի էին. նայն իսկ յայտարարութիւնները անում էին նրա անունով. այս ինչ «շէյխ էֆէնտի, կամ մուֆտի էֆէնտի և կամ Աբիֆ էֆէնտի է. մ. ը. ի. է. ե. ա. ը. ն. դ. ի. լ. ք. ի. ան լ. ար. գ. ա. փ. ան ա. ճ. ա. գ.» (Այսինչ էֆէնտի կամ աղայի հրամանով վաղ խանութները փակելու է): Եւ փորձէք դրանց խորհուրդ տալ թէ այդ գործողութիւնները դադարնի պիտի լինին, վաղը կառավարութիւնը բոլորից ծուղակ կը ձգէ, միամտաբար կը պատասխանեն. «այսպէս կանենք որպէսզի կառավարութիւնը չը կասկածի որ մենք Ֆէդայի ենք»... Իբր թէ կոմիտեք սպաննելը, վայրն տփելը

յեղափոխութիւն չէ... Զարմանալու բան չը կայ. բոլոր աղ-
գերն էլ այդպէս են սկսել: Երբ մի շարժման ղեկը բնկնում է
բացառաբար ժողովրդական սկզբի ձեռքը, որոնք չունին պա-
հանջած կրթութիւնն ու փորձառութիւնը, որպէսզի կարո-
ղանան օգտուիլ ուրիշ աղգերի փորձերից, եւլը այդպէս կը
լինի... Բայց և այնպէս Նորոսեյ խրատեց և երկրորդ
շրջանը կը լինի աւելի փորձած, դադանի, դաւադրական
սգով:

Ասնը պէտք է ասենք մի փոքրիկ բացառութիւն է
կազմում այս բոլորի մէջ: Այստեղ ինչպէս դիտէր շարժում-
ները այնքան մեծ ազդեցութիւնով և յայտնով չարասցայտե-
ցին. պատճառները պարզ էին: Այստեղ թուրքութիւնը
չնչին փոքրամասնութիւն է կազմում. միջին դասակարգը
բացառապէս պաշտօնէութիւնն է, բայց պէտք է խոստովա-
նել և այն որ այստեղ գործը սկզբից զբեց ամուր և դա-
ւադրական-յեղափոխական հիմքի վրայ: Այստեղ ոչ կառա-
վարութիւնը և ոչ էլ ժողովուրդը չիմացան ինքնքրի դե-
կավար մարդկանց ով լինելը: «Սպաս-խու-խայր» թերթի
խմբագիրներն ու սովորողները, թուրքիկ դրողներն ու
ցրւողները, գործ ստեղծողները և այլն, բայց ճիշտ է և այն,
որ այս ձևի գործունէութիւնը չը կարողացաւ ժողովրդա-
կան լայն խաւերի լայն օժանդակութեանն ու աշխույժ-
ութեանը արժանանալ, նա մնաց նեղ, ինտելիգենտ-երի-
տասարգութեան շարքերում... Այսօր այստեղ գործը սովոր-
ական վիճակով գնում է, ամսէ ամիս նոր-նոր շրջաններ
ընդգրկելով: Այստեղի շարժումը, մեծ մասամբ պրոպագանդա
—ազդեցիկական գոյն առաւ. 15 օրեայ թերթը, մըշ-
տական թուրքիկները, արտասահմանեան թերթերու հրա-
տարակութիւնները, այն էլ ոչ թէ միայն այստեղ էր տա-
րածում, այլ վիլայէթի ամենայն տեղ և խուլ անկիւնները
և այլ վիլայէթներ: Ասնը դարձաւ մի տեսակ մասուորական
հասանքների կենդրոն...:

Մնացած վայրերի մասին անշուշտ մեզինչ շատ տեղե-
կութիւններ կ'ունենաք: Ինչպէս էլ որ լինի, սակայն փաստ
է որ թիւրք շարժումը թեւտիտում է իր երկրորդ շրջանը:
Այսօր թէև գործունէութիւնը անյայտ է և խուլ, բայց դա
նման է երկրաշարժի, ղեռն ղեռնի տակ է: Բայց ինչ որ էլ
լինի, թիւրք շարժումը կարիք ունի մասուորական ղեկավար-
ներին: Պէտք է սակ թիւրք ազատականներին կամ յեղա-
փոխականներին որ խօսքի շրջանն անցաւ, ժողովրդական
կեանքը ցնցել: Հողը պարտատ է, թող գան դէպի եր-
կիր... նրանց ներկայութիւնն է որ շարժմանը կազմակերպ-
չական ու յեղափոխական գոյն պիտի տայ: Սպասում ենք...:

բ) Ս ո վ կ ա մ ա ն բ ե ռ ը ու թ իւ ն .—Ինչքան լը-
տում ենք ամբողջ Ցաճկաստանում ընդհանուր սով և մաս-
նաւորապէս սակալի սով է Նորոսեյ, Բիթլիսի և Աւանի
վիլայէթներում: Սովի պատճառների վրայ կանգ չենք առ-
նի, դա յայտնի է, գիւղային անտեսութիւնն բնկել է: Հո-
ղերը կենդանացել են քիւրդ, թիւրք և հայ աղաների
ձեռքը: Այսօր Աւանում էպի ցորենը ծախում է մէկ օսմ.
սակի, ուրիշ աշխատանք էլ չը կայ, որ մարդիկ կարողանան
դէթ թանգ գնով հաց գնելու: Սովը պէտք է խոստովանել
մասամբ արհեստական է: Հէնց միայն քաղաքում 20—30,000
չափ հաց կայ թիւրք աղաների ամբարներում, պահում
են դիտմամբ: Լուրեր են պտուռում, որ կառավարութիւնը
թաթը դրել է թէ քաղաքի և թէ դաւառի ամբարների
վրայ, պատերազմի համար իբր թէ պատրաստութիւններ է
տեսնում:

Բոլոր ժողովուրդները առանց բացառութեան սովի
ճիրաններում են. թշուա կացութեան մէջ են հաւասար
չափով հայ, քիւրդ և թիւրք երկրագործ աշխատողները:
Լեւնային մասերում հոստիմբերից արդէն սով էր: Արջերը
լուռ ենք որ ամբողջ եղած չեղած երկրագործութեան
համար հարկաւոր կենդանիները մորթում և դրանով մի
քանի շաբաթ էլ քաղ են տալիս իրենց թշուա կացու-
թիւնը: Լեւնային գիւղերում բնակչութեան կէսից աւելին
փակուել են: Մոկում աղամարդ չէք դտնի. նոյնն է և մնա-
ցած վայրերում. փակուել են: Գիւրդէքերը, Սըրդ և կամ
եկել են Աւան: Սալաֆը սակալի չափեր է առնում. 15
զուրուշով մի չափի սալաֆ են վերցնում (15 զրշ. են տա-

լիս, կալին մի չափ ցորեն՝ այսինքն 108 զրշ. ստանալու
համար):

Արտասահման փախչողների թիւը հարիւրներ, հազար-
ներ եղան, ոչ մի կերպ կանգնեցնել չի լինում, փախչում
են խելարայս իրենք էլ չը դիտեն ո՛ր և ինչու...:

Քաղաքի վիճակն աւելի սոսկալի է: Գաւառի աղքատ-
ները թափուել են քաղաք: Անցյալները մեր ընկերների կող-
մից կազմած մի փոքրիկ ստատիստիկա, այն էլ միայն Այ-
դեստանի մի քանի թաղերում, 5000 սովեալների հասաւ...
Արտասահմանից եկած նպաստից դրամներն անկարող են
փրկել այս ժողովրդին: Աւան եկել է մասաւորապէս 1500
—2000 օսմ. սակի, Աւաշնորդարանի, հիւպատոսարանների,
միսիօնարութեան և այլ միջոցներով: Եկած դրամները մեծ
մասամբ հայկական դադարութիւններից էին: Եւրոպան այս տարի
իր դրողաները պինդ է փակել: Երևի «հաւասարութեան»
միսիօն անյաջողութեան հանդիպեց...: Մուսայ յիշել, որ
ճայր աստիճան դժբախտ կացութեան մէջ են քաղաքիս
թիւրք ժողովրդի աղքատ խաւերը, ոչ մի կողմից օգնու-
թեան յոյս, թողնւած են իրենց ճակատագրին...:

Համաճարակ հիւանդութիւնները ուղեկցում են սովին:
Եւսիսանների կտորած է. անկարելի է ման գալ քաղաքի
մէջ ցերեկները. ամեն կողմից փեշերից են կախում: մար-
դու սիրտը ճմլում է. աչքովս տանեակ ընտանիքներ եմ
տեսել քաղաքում 8—10 անդամներով, որ օրերով սովամահ,
դալուկ դէմքով թափում են թանիրներուն վրայ, մի հնամաշ
վերմակի աակ... չէք կարող երևակայել այս վիճակը. գրիչ
չը կայ պատկերացնող այս վիճակը: Մեզինչ ստատիստիկա-
կան տեղեկութիւններ են ուզում, ո՛ր մէկինք տանք. ժո-
ղովուրդի 2 | 3-ը անպայման սովի ճիրաններում է... Ճար
չը կայ, սով է այն էլ սոսկալի սով... Այժմ հասկանալի
է թէ ժողովուրդը ինչու է լքւած, յուսահատ. նա նախ
իր դոյութեան մասին պէտք է խորհի...:

գ) Պ ա տ եր ա գ մ ի շ շ ու կ ն եր և ս ա հ մ ա ն ա-
գ լ ի ի դ է պ ե բ բ .—Եթէ ասեմ բոլորից շատ պատերազ-
մի լուրերն են աղքատ ժողովրդի տրամադրութեան վրայ,
մանաւանդ թիւրք և քիւրդ, սխալած չեմ լինի: Սոսում
են ուսու-թիւրքական, թիւրք-բուրգարական, կուրի մասին,
իսկ թիւրք-պարսկական կուրի խօ կայ ու կայ: Արջինն
արդէն մեր քթի տակ է կատարում. սակայն և այնպէս
մենք չենք կարող այնքան լուրեր առնել, որքան արտասահ-
ման: Այստեղից գորքեր են տանում, գորքերը մերկ, անօ-
թի: Սահմանազխում մի թապուր ասում են քիչ է մնա-
ցել սովամահ լինի. ամբողջ 5 օր հաց չեն ստացել: Ցրտե-
րի և ճանապարհների փակման պատճառով այստեղից գնա-
ցողները կատարեալ յուսահատութեան մէջ են, հարիւրնե-
րով կը փախչեն եթէ խրատուողներ լինին...: Զօրքերի ի-
րերը և ռազմավորքերը տեղաւորելու համար թիւրք թէ
հայ քիւրդիկների տունը այս տարի քանդեցին: տփելով
ձիերը առնում և տանում են. պատահել է դէպքեր, որ
ձիերի տերերը իրենց ձեռքով սպաննել են իրենց ձիերին
որ գէթ կաշին հոս իրենց մնայ, որովհետեւ կրան չը պի-
տի խնամել և ճանապարհին բնական կերպով պիտի սատ-
կին...: Սա մեծ հարւած է մասնաւորապէս վանեցի թիւր-
քերի համար. նրանց աշխատանքի միակ սուպարեղը քրա-
շիւթիւնն է, ամբողջ ամսուր չը կարողացան աշխատիլ.
ստիպւած են ձիերը գաղտնի տներում պահել, որպէսզի
ձեռք չընկնի...:

Արդէն վերև սասցի. որ ցորենները կառավարութիւնը
գրւում է և թոյլ չի տալիս որ ծախեն: Այս բոլորից
յետոյ թիւրք ժողովրդի գլխին ծանրացաւ և մի նոր աղետ.
հրաման է եկել բոլոր վիլայէթների բեռնիքների (պահեստի)
հաւաքման համար: Երեք տարի շարունակ լուռ ենք այս
լուրը, բայց այս անգամ լուր է: ուղղակի թէղքերէնք են
բաժանում. մի քանի տեղ արդէն հաւաքել են: Երևակա-
յեցեք թիւրք և քիւրդ երկրագործ դիւղայիներ Վիճակը:
Զօրքերը ուժով մտնում են դիւղերը հաւաքելու պահեստի
զօրքերը: Գիւղերից մեծ մասամբ փախչում են, լեւնային
մասերում զօրքերը երբ տանը չեն գտնում: ր է տ ի Ք ի ն,
նրա եղբ բերում գետին են ձգում տեսելով: «Եթէ չը գայ,
պիտի մորթեք», և քանի տեղ մորթել են: Երբ այս ձևով

էլ հնարաւոր չի լինում գտնել, թաղանթում են տունը, ծեծում կանանց ու երեխաներին ու գնում իրենց գործին: Այս ուղղութեամբ սարսափելի դէպքեր են պատմում գաւառներից եկողները... Գժժիք է, դժոխք, այս երկիրը, այժմ ոչ մի ազգ կամ ցեղ ազատ չէ...:

Քիւրդ համախիւնների բոլոր աղաներին էլ հեռագիր է եկել, պատրաստելու պատերազմի համար: Մի մեծ փոթորիկ էլ աշխարհների մէջ է առաջ եկել. Ժողովներ են առնում, մտքերի փոխանակութիւններ կան, մարդ չը դիտէ թէ ի՞նչ են մտածում: Արջերս զարմանալի զուգարհպուր-թեամբ և արագութեամբ քիւրդ թշնամի ցեղերը իրարի հետ հաշտուում են: Հայտարարեցին, որ 6-7 կօլի (մասի) էին բաժանուած՝ հաշտել են Նորաք. միայն 3000 կուտղ կարող են հանել: Յամենայն դէպս լաւ հոս չի դալիս, Լուրեր են պտտում որ իբր թէ աղաները հեռագրել են միջիրին, որ մենք մեր տեղից հեռանալ չենք կարող, որովհետեւ հայ Ֆեդայիները մեր երկիրը կ'արեւն: Նոյնիսկ կեղծ դէպքեր են սարքում, ցոյց տալու համար Ֆեդայիների ներկայութիւնն ու վտանգաւորութիւնը:

Ահա ընդհանուր մթնոլորտը պատերազմի լուրերի շուրջը: Ամեն օր սարսափելի լուրեր են խօսուում շուկայում: մտքերը յուզւած են: Պարսկաստանից հոգեր խելլու յիմար դործողութիւնները ոչ մի սգևորութիւն առաջ չի բերում թիւրք ժողովրդի մէջ: Շատերից կը լսենք «հող ինչ պիտի անենք քանի որհնք և արդարութիւն չը կայ մեր երկրում»: Ամենքը մի մեծ փոփոխութիւն են տեսնուում: Ամենատարական իներս խաւերն անգամ կառավարական փոփոխութեան անհրաժեշտութեան և սահմանադիր ժողովի մասին են խօսում:

Մոռցայ յիշել որ սահմանադրւելի զնայցած կոմիտիան մի զինուորական ատեսն ունենալով քննել է դէպքի պատճառները և ի զարմանս աշխարհի գրել է որ դրա ամբողջ յանցանքը հինգ զաբիթներ (սպանների) վրայ է ընկնում:

Այսպէս է երկրի ընդհանուր կացութիւնը. թիւրք շարժման անյաշող ելք. պատերազմ և զորաշարժ, սով և անբերութիւն. մահ և գաղթականութիւն, յուսահատութիւն և լքում ամեն կողմը, ու մենք այս բոլոր անպատեհութիւնների հանդէպ անզօր: Ի՞նչ անենք, ո՞ւմ դիմենք, ի՞նչպէս յուսադրենք ժողովրդին, այս սոսկալի ձմեռն ի՞նչպէս անցկացնենք, ահա մեր տանջանքների աղբիւրները...:

Չեմ կարող և մի քանի խօսք չառել առհասարակ հիւպատոսների և մասնաւորապէս ուսանական հիւպատոսների արած սերագործութիւնների մասին:

Պատերազմի շուրջները բոլորին գործի է դրել. տեղիս անգլիական հիւպատոսը գնաց պարսկական սահմանները, ապա թիւրք-ուսանական սահմանները: Առ այժմ Բիթլիսում անգլիական հիւպատոս չը լինելով, Գիարբէքիի և Խարբերդի անգլիական հիւպատոսները այցելել են Բիթլիսի և Էրզրումի հայ գիւղերը: Պատմում են որ սոսկալի եղեռնագործութիւնների և բռնաբարումի փաստերի են ակնատես եղել և արձանագրութիւններ կազմել: Գիմել են յեղափոխական մեր ընկերներին, առաջարկել են յեղափոխական գործունէութիւնը դէթ մի տարով դարբանեցնել, խոստանալով անպայման բարեփոխութիւններ մտցնել: Հիւպատոսները շատերին հաւատացնում են, որ դարնան անպայման բարեփոխութիւն կը լինի: Մեր յեղափոխական ընկերները հարկ եղած պատասխանը տւած են: Շատ վերապահութեամբ յայտնում եմ մի փոքրիկ դիտողութիւն: Մեզ մասնաւորապէս թուում է որ այս տարւայ թիւրքական շարժումները և հայ թիւրքական համբարշխ գործունէութեան սրբականը և դրան հետևող համապետական յեղափոխութեան հնարաւորութիւնը, սարսափեցրել է եւրոպական դիպլոմատիային: Գէթ հիւպատոսների շարժումները ու փութկոտութիւնը և առատ խոստումներն այդ ուղղութեամբ խոհեր են պատճառում... մեծ հետաքրքրութեամբ և ուշադրութեամբ հետևում են այդ շարժման: Մեր և թիւրքերի թերթերն ու թաւուցիկները թարգմանաբար ուղարկում են Պոլիս... Յամենայն դէպս մի նոր շարժում կայ դրանց մէջ... Չեր եւրոպական կաբինէտներին ուղղած հեռագիրը Ամնի մէջ «երջանկայիշատակ» Ալի-բէյի ձեռքով

տեղի ունեցած խժդժութիւնների մասին, պատճէնը ուղարկւած է տեղիս Փրանսիական հիւպատոսին ստուգելու համար դրւած փաստերը: հասկանալի է թէ ի՞նչ պատուական պիտի տրւէր, «Տուները քանդելը ու դերանները առնելը պարտքերի փոխարէն չափազանցութիւն է. քանդել են անմարգանակ տները!!! «սխալների և երկրագործական գործիքների ծախելու մասին այն ժամանակ կը խօսէին բայց չի ստուգուում... Եւ այս բոլորը Վանում նստած, առանց զիւղեր դնալու, առանց ժողովրդից հարցնելու: Այսպէս են իրենց «բարձր» պաշտօնները կատարում եւրոպական տիպաւորական ներկայացուցիչները... Եւ դեռ սրանցից բան սպասուներ կան... Աւելի հաշտուաւոր են ուսանական հիւպատոսները: Երեւ լսել էք Թիֆլիս Շիրկովի մասին, մի շատ ստոր և թիւրքամուլ չինովիկ, նրա սերագործութիւնները Զարեհի ձեռնարկի, նրա թողած նպատակի դրամները ուտելու և հոսանուհիների հետ քէյֆ անելու և անցեալ տարւայ «թարքի-թապիայի» հաւատափոխութեան մեծ հոսանքը միայն դրան են վերագրում. և ի մեծ զարմանս մեզ... իբր թէ ուսուց կառավարութիւնը խաբար չէ ունեցել. իբր թէ այդ գործողութիւնները Շիրկովին ինքնագլուխ է արել. և ի փոխարէն այս բոլորի Շիրկովին այս աշնան հրաժարեցրել են պաշտօնից: Տեղիս ուսանական հիւպատոսը գնաց մինչև Գիարբէքիի ու Մուշի ինչ որ ուղղական պլանների շուրհներ կան այդ միասնայի մէջ...:

Չի կարելի մուսանալ կամ ներել ուսանական հիւպատոսների (կամ դուրջ կենդանական կառավարութեան) անմարդասեր և անսիրտ վերաբերմունքը դէպի այն ուսանակատակները, որոնք իբրև յեղ. քաղաքական բանաւորներ են տառապում են Տաճկաստանի բանտերում: Մատենի ապստամբութիւնից մի տարի առաջ 1903 թ. Էրզրումի բանտը դրեցին 6 թէ 7 ուսանակատակներ, նրանք մինչև այսօր էլ տառապում են Էրզրումի բանտում: հիւպատոսը և ոչ մի ուշադրութիւն չը դարձրեց... Մատենի ապստամբութեան օրերը ձերբակալուեց Մշոյ դաշտում նուխեցի Գրիգոր Միրզաբէգեանը, նա մինչև օրս առանց քննութեան տառապում է Մշոյ բանտում: Շիրկով յայտնել է իր դաւաճան թարգմանի միջոցաւ նրան, որ ուսուց կառավարութիւնը չի ճանաչում և չի պաշտպանի յեղ. հպատակներին: Այս վաղուց գիտէինք այդ, այն էլ ոչ թէ Տաճկաստանում, այլ ձեր «ազատ Ռուսաստանում...» Մենք միաժողութիւն ունէինք կարծելու որ Շիրկովը մի բացառիկ սրիկայ է, որ նա իր անհատական լիբը կնիքը դնում է գործերի վրայ, բայց... բայց Վանի ներկայ ուսանական հիւպատոսը վերամկրտեալ Փրանսիացի պ. նրանից յետ չը մնաց: Անցեալները զօրքերը բռնեցին Ատուածածին գիւղում Գանձակ նահանգի Բանանցի գիւղացի Ստեփանին պատահական կերպով: Նրան սոսկալի կերպով շարդուեց յետոյ բերել ձգել են Վանի բանտը, այն էլ փոխաւ: Տւած տանջանքները չափ ու սահման չունին: Խեղճը դիմում է տեղիս հիւպատոսին և խնդրում որ իրեն պաշտպանէ: Հիւպատոսը պատրաստ է նախ որ վալին դեռ իր մասին լուր չի տւել իրեն. իսկ երբ այդ պաշտօնական լուրը առնում է, երկրորդ պատրաստի լինում է այն, որ անցագիր չունի... Աերջ ի վերջոյ երբ խեղճ Ստեփանը տեսաւ որ հնար չը կայ, կարծեմ առաջարկել է իր ձօռ եղած 2 սոկի դրամը դնել հիւպատոսի տրամադրութեան տակ իբրև հեռագրի դրամ և խնդրել է ստուգել իր ուսանակատակի լինելը: Ի՞նչ ասել կ'ուզի, այս պայմանը ընդունում է. արդէն հեռագրել են. տեսնենք Գանձակի բիւրոկրատիկ ստիկանութիւնը երբ կը բարեհաճի պատասխանել... մինչ այդ մեր երկու ոսկիանոց հիւպատոսը մատը մատին չի տալու իր հպատակին պաշտպանելու համար:

Աւելին սպասել աւելորդ է: «Սվետի», «Տօլոյէ Արեմիայի», «Ավիլազի» երկրպագու ուսուց հիւպատոսները միայն մտածում են հայակերութեան մասին և առ հասարակ քէֆի, խմելու (չէ որ Տաճկաստանում արտասահմանեան խմիչքները շատ էժան են, ուսուց հիւպատոսների քէֆին այդ մեր երկու ոսկիանոց հիւպատոսը մատը մատին չի տալու իր հպատակին պաշտպանելու համար:

ուռւայ հիւպատոսը նոյնիսկ ուռւերէն անխաղ դրել ու կարգաւ չը գիտէ. պաշտօնը ստանձնել է իր կնոջ բարեկամների ազդեցիկ միջամտութեամբ, իսկ պաշտօնական դրութիւնները և արձանագրութիւնը պատրաստում են կինը կամ թարգմանը: Ահա ձեզ եւրոպական դիպլոմատիայի ծաղիկները...:

Ահա ձեզ մեր թշուառ վիճակի թոյլ նկարագիրը...:

ՏԻՍՐՊԵՔԻՐ, 22 ՅՈՒՆԻՍԻՐ

Քաղաքիս մէջ սրտածմլիկ տեսարան մը կը պարզուի: Պիթլիսէն, Մուշէն և Սասունէն 5000 է աւելի գաղթականներ եկած են հոս, ծայրաստիճան աղքատ և թշուառ, որոնք մասշէն ճիրաններէն ազատելու համար գերմարդկային և ոգի իբռին ջանքեր են հարկաւոր: Եթէ շուտով օգնութիւն չը հասնի մահը անվրէպ ջարդ ու փշուր պիտի ընէ այդ թշուառները:

Տեղիս ժողովուրդը զգաւոր է առաջնորդ եղբկիէլ վարդապետէն որ, ընդունակ ամէն ստորնութեան և դաւաճանութեան, իրական չարիք մը եղած է ժողովուրդի գլխին: Արդէն հաստատ լուրեր կը շրջին որ շատ մը հայեր կը պատրաստին կաթողիկոսութեան դիմել այդ անարժան եկեղեցականի ձեռքէն ազատելու համար: Եթէ մաքուր և արժանաւոր եկեղեցական փութով չուղարկուի, շատ հաւանական է որ ժողովուրդին համբերութիւնը հասնի և երթայ կաթողիկոսութեան գիրկը նետուի:

Ե Ր Կ ՈՒ Գ Ե Ր Ե Զ Մ Ա Ն

„Արցի օրհասականք ընդ վախճանի շնորհի՛ հօրազոյնս կուլին“:

Թուում է, թէ XX-րդ դարը ըմբոստանում է այլևս իր ծոցում սնուցանել անցեալ դարերը յիշեցնող սանձարձակ միապետութիւններ...

Մարդկային պատմութեան էվոլյուցիայի անստան օրէնք... պրոգրէսի, առաջադիմութեան սրանչելի՛ խոյանք...

Սրանից ճիշտ չորս տարի առաջ էր, երբ սփական բուռնակալութեան մի տիպիկ խելագար դուրսի—ուռւական կամարիլան, օրէջօր, ժամ առ ժամ աճող, և սարսափելի պայթման կակածներ տուող ներքին դժգոհութիւնները զսպելու նպատակով հայրենասիրական զգայունները վառելու պատրաստով, և որ ամենէն գլխաւորն է, առհասարակ Բիւրօսիրատիային յատուկ բազմակուր որիորը լեցնելու դիտումով վճռեց դուրսը Ծայր սղոյն Արևելքի ժայռերին զարնելու...:

Մարդկային այդ սպանգանոցի մէջ էր, որ ներքին խռովութիւնները փոխանակ վերջնապու աւելի ու աւելի սաստկացան, յեղափոխական ոգու թափը նոր ու նոր թռիչքներ առաւ, ժողովուրդական դժգոհութեան բաժակը լեցնել սկսաւ, ընդհանուր աղէտի մէջ կեանքն ու մահը բաժնող անընթացութեամբ և հրդեհէր ժամանակից շատ առաջ սկսաւ, դարաւոր ստրուկը արդարութեան ջահը կը խլէր...:

Ու այդ օրից սանձարձակ միապետութեան թալան մեհալը ծէսը սկսաւ... կամարիլայի սիպիկ ներկայացուցիչ Պլէվէնների շարքերը դիտապատ՝ մայրաքաղաքների և գլխաւոր քաղաքների սալայատակների վրայ արիւնշալ գետին փռուց, լայնածաւալ կայսրութեան ամբողջ սահմաններում քաղաքական ու անտեսական ցնցումներն ու ջղաձգութիւնները հետզհետեւ աւելի ուժեղ ժեստերով բաղխեցան... և

դեռ շատ երկար պիտի շարունակուին, միշտ աւելի խրոխտ, աւելի ուժեղ յորձանքներով... մինչև որ հնի հետքն անգամ չը մնայ... որքա՛ն ստեղծագործող, բայց և միևնոյն ժամանակ, որքա՛ն կործանիչ դեր է կատարում նմանութեան օրէնքը...:

Հիւսիսային արջի օրինակը շատ էր վարակիչ, նրա վիճակը շատ էր հրապուրիչ...:

Եւ Երլուրդի արիւնուռւտ կամարիլան ներկայ մտնատում նմանութեան հրաշալի դասեր է առնում...:

Այն ժամանակ, երբ սուլթան Համիդի 30 տարւայ սուրբայեղական թագաւորութեան միջոցին ամենալաւ երկրներին մեծ մասը առատաձեռնութեամբ արդէն բաշխել են օտարներին...:

Այն ժամանակ, երբ մնացեալ ողջ երկիրը երկաթի բռնուցքի տակ արեան արցունքի հովիտի է վերածուել, երբ մարդկային լէշերի դարշիլի հոտ է փչում ողջ երկրի վրայ...:

Այն ժամանակ, երբ ներքին խրոսումները օրէջօր բազմապատկուում են և լայն յորձանքներով ժողովրդական աւելի ընդարձակ խաւերը ընդգրկում...:

Այն ժամանակ, երբ բիւրօսիրատիան դրամական ամենանյութի կրիզիսի մէջ ընկել է, երբ անբան անասուններից շատ աւելի դժբախտ կայսերական դուրքը մերկ ու անօթի իր հաղիւ բուսական կեանքն է քաշքշում օրէջօր, իսկ ամենափոքր տրտունջները արեան մէջ են խեղդում...:

Այն ժամանակ, երբ սովը, այդ բոլոր իվերուտ եղած հալածանքների անխուսափելի հետևորդը թևատարած սրանում է ողջ կայսրութեան մի ծայրից միւսը, արևելքից արևմուտք, հիւսիսից հարաւ և վերջապէս...:

Այն ժամանակ, երբ Եւրոպայի խորամանկ դիպլոմատիայի, մասնաւորապէս փատիշահի հարազատ եղբայր Ալի-հեյմ կայսեր երկաթէ դատին ամուր, խիստ ամուր պարփակում է շրջա՛ Երլուրդի արիւնաների, նուրբ, չափազանց դիւրաբեկ մէջքը... Երբ գերմանական երկաթուղին օձային սուրջով սողում է կայսրութեան մի ծայրից միւսը—Վ. Պօլսից մինչև Բաղդատ—Բասրա իրզելով անթիւ հարստութիւն պարունակող կուսական լեռների և անտառների փշշերը...:

Նոյն այդ ժամանակ Երլուրդի ջղագար մեծ մարդասպանը այդ բոլորը յատկապէս իրեն գլխին պայթելու պատրաստուող փոթորիկները առժամանակ գէթ մոռցնել տալու համար ծրագրում է մի ապուշ հանձարի ստեղծագործութիւն... Պատերազմ պարսիկների դէմ...:

Խեղդել վարակական մանուկ սահմանադրութիւնը հէնց իր խանձարուրի մէջ... նրա ուրախանը շատ է արիւն պղծարում...:

Գուցէ դրանով զբաղեցնի մտքեր, և մասնաւորապէս դրդուի մուսուլման Փանատիկոս հայրենասիրութիւնը...:

Չ'ուր յոյսեր... ո՛չ մի ողևորութիւն...:

Իսկ դժգոհութիւնը տիրող ըէժիմին դէմ ամբողջ կայսրութեան մէջ աւելի ու աւելի հսկայական ծաւալ է ստանում...:

Եւ մինչ Երլուրդի առազակախումբը զբաղւած է դիպլոմատիքական բազմակնճիւ խնդիրներ լուծելու. մինչ նա անուրջներ մէջ ընկղմած ծրագրիներ է մտածում դիւրին ճանապարհներ ձեռք բերելու Երլուրդը զօրաբանակը դիւրութեամբ հաղորդակցութեան մէջ դնելու Էրլուրդը զօրաբանակի հետ,—երեկ հիւսիսային արջի հետ չափաւելու մղձաւանջով է տառապում—և ես ինչ դիտեմ էլ ինչ խելացնորութիւններ...:

Թո՛ղ երկիրը, Տաճկաստանի ժողովուրդները առանց ցեղի ու կրօնի խարութեան խմորին մի նոր խմորով... Թող տառապող ժողովուրդների սրտերը բոցավառին մի նոր կրակով և շարունակեն արդարութեան սրբազան կուռ աւելի ուժեղ ժեստով: Մինչ, ասում ենք, Երլուրդի դիւահարը երեւոյթները փրկելու պալլիատիւների մասին է իր ուղեղը փորում...:

Չ'արի, Արաբիա, ըս միսփան մեծ է լինելու օսմանեան պատմութեան մէջ, թոյլ լինի նաև քու սկսած կուրբ բռնակալութեան դէմ...:

Չարի, Մակեդոնիա... անխորհուրդ է ազատ Եւրոպայի ազատ փեշերի տակ, գեղեցիկ Բալկանի ազատ իշխանութիւնների տաք գրկի մէջ բո աքիւն-արդունքոտ վիճակը...

Չարի, Ալբանիա, զարկ բո պատմական սուպետական համարձակութեամբ:

Չարի, Կարին, դու աւանդարտը եղար Օսմանեան դուրսը ստրկութեան տակ ճղմած թշուառ ժողովրդեան խորոխ ըմբոստացումին...

Չարիէք բոլոր հալածւածներ, բոլոր ճնշւածներ Օսմանեան պետութեան առանց աղբի, առանց ցեղի, և առանց կրօնի խորութեան, գարկէք միասին, շարքերը խիստ սեղմած բռնակալութեան արնոտ երեսին... զարկէք շեշտակի թունոտ սլաքներ նրա զուսմած գլխին...

Եւ այդ ընդհանուր դու համազարկերը թո՛ղ սարսափելի և համայնակող մի հրդեհ ծնեն, և այդ ամեն ինչ լափող եռման լաւանների մէջ:

Դո՛ւ ելլէրդ խեղճներ ճիւղ, դո՛ւ նոյն ճիւղային երկրպագու անբարտաւան կամարիլա և դու խեղճ ժողովրդեան արիւնը ծծող անառակ բիւրօլրատիա:

Երբ ընդհանուր սարսափելի հրդեհի մէջ ձեր հսկայ կառուցւածքի փլատակները միայն մնան — որպէս մի փիւնիկ կը ծնի նորը «Երիտասարդ Օսմանեան պետութիւն» և բոլոր ազգերը ու բոլոր ցեղերը ձեռք-ձեռքի աւած, համերաշխութեան փրկարար ուղիով կը դնեն հիմունք մի նոր պետութեան, Ֆեդերատիւ սկզբունքներով, որից ոչ մի մարդ չի համարձակի խել կտոր հող, ուր էլ չի լինի արիւն ու արցունք, ուր մարդ արարածը չի հաւատարի անբան անասնին, ուր խաղաղութեան և արդարութեան մէջ կը ծաղկի մեր երկիրը նոր ուժ-կորովով, կսկսի ազատ ժողովրդեան ստեղծագործական — կուլտուրական հսկայ աշխատանք...

Դէ՛հ ուրեմն դէպի դործ. կայծերը բարբոքենք, փայտը շա՛տ է խուլ, իրար մօտ բերինք, նորից արծարծենք, մի հսկայական, մի աստուածային հրդեհ պատրաստենք...

ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ՌՈՒՍՍԱՍԱՆՆԸ

ԿՈՒՂՏՈՒՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀՔ

ՄՕՄԿԻԱ, փետրար 10

Կուլտուրական պրօպագանդա... Այս է այժմ ամենատարածւած լօղունդներից մինը՝ Կոլտուրութեան կենտրոններում ու ծայրերում: Նա դնում է ձեռք-ձեռքի աւած «ստորերկրեայ» աշխատանքի հետ, որ մղում է առանց երբէք թուլանալու զարհուրելի հարւածներից — բանւորների, դիւղացիների ու ինտելիգենցիայի շարքերում:

Հարւածներ շատ է ստանում և խաղաղ կուլտուրական աշխատանքը: Լեհական «Մատիցայի» մասին լսել էք արդէն:

Ռուսաստանի ամենախոշոր կրթական հիմնարկութիւններից մինն էր, — փակեց Սկալժնի բռնակալ հրամանով: Ընդամենը երկու տարի առաջ հիմնւած այդ վիթխարի գրքոցը աճում էր առատապէսական արագութեամբ, տարածւում էր դիւղերի ու քաղաքների մէջ, ցանցով պատում էր ամբողջ Լեհաստանը, — մի հանգամանք, որ պարզ վկայում է, թէ որքան սուր է ուսման ու կրթութեան ծարուր ժողովրդական լայն խաւերում: Լեհերը չեն կարողանում հաշտել կատարւած իրողութեան հետ: Այդ հիմնարկութիւնը նրանց ազգային պարծանքներից մինն էր և առաջ բռնակալութեան կարգադրութիւնը նրանք համարում են մի ծանր պրօփոփոցի, որ անշուշտ կուենայ իր բնական անդրադարձումները...

Խոչընդոտներ կուլտուրական աշխատանքի առջև դնում են ամեն քայլափոխում նաև բուն Ռուսաստանում: Սակայն հոսանքը դարձեալ ճանապարհ է դնում հազարաւոր թուրքերի մէջից և հեղեղում է ամբողջ երկիրը: Դա մի ահադին, վերին աստիճանի միթարական երևոյթ է — ժողովրդական մասսաների այդ կազմակերպումն ու դատարարականութիւնը, համաձայն ժամանակակից աշխարհահայեցող-

ութեան: Կարևոր է ոչ միայն քաղաքական շարժումը ինքն ըստ ինքեան, այլ և աշխատաւորների այդ մարդութիւնը՝ ազատութեան դպրոցների մէջ, արհեստակցական ընկերութիւն, կօպերատիւները և այլն, որոնք այդ շարժման անպակաս աղբիւրն են: Աշխատաւորական սինդիկատները չէին որ այնքան մեծ դեր խաղային երկու տարի առաջ յերաժխտութեան յորձանքի մէջ... Այժմ այդ նոյն կազմակերպութիւնները դառնում են կորիզներ մի հսկայական մուսոր խմբում: Անթիւ են ակումբները, ուր դաստիարակում են ժողովրդի, ամենաբարձրագոյն նիւթերի մասին — թէ Ռուսաստանում, թէ ծայրերում: Անթիւ են ժողովրդական համալսարանները, որոնց յաճախողների մեծադոյն տոկոսը աշխատաւորներ են: Այստեղ, Մոսկուայում ժող. համալսարանը անցեալ տարի ունեցել է մօտ 100,000 յաճախորդ: Սովորութիւնը տարածւել է և մտնում հեռու ծայրագուստները, մեր դժբախտ Կովկասի մայրաքաղաքը ևս վախելում է այսօր ժողովրդական համալսարանի բարիքները...

Մեր միջնադարեան բիւր կրատիան, անասրակայ, սրտի կսկիծով է յոյստորում նմանօրինակ հաստատութիւնները թէև յաճախ էլ իր բռնաւոր թաթն է դնում նլանց վրայ:

Բայց աւելի յաճախ նա ստիպւած է հանդուրժել ինչպէս որ հանդուրժում է մասուլի կիսատ պուտտ ազատութիւնը... Ո՛չ, դարձը դէպի հին, կրտսիկ բեժիմը, դէպի Պլեյկի վայրագ բռնապետութիւնը — այլևս անհնարին է թէև ցարն ու Ստոյիպինները այդ յոյսով են ապրում: Այժմ էլ թերևս մասնում են մի ահադին «դիվերսիա» անել — Տաճկաստանի հետ պատերազմ սկսելով, վառել նորից ուս ժողովրդի հայրենասիրական զգացումները, շեղել նրա ուշադրութիւնը ներքին դործերից՝ և մի փայլուն՝ յաղթանակով վերստին բարձրացնել ցարիզմի հմայքը, վերստին սալ նրան կատարեալ ազատութիւն...

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՃԳՆԱԹԱՄԸ. — Արևելեան հարցը, նորէն հասունցած կամ թարխտած, վերաբացւելու նախօրին կը գտնւի: Մակեդոնական խնդիրը ուրկէ «Եւրոպան բռնկցնող կայծը կարող է ցայտել», հրատապ այժմութիւն և զարկ կուտայ արևելեան ճգնաժամին, որ փորձաքարը կը հանդիսանայ շահերու խուլ հակամարտութեան մէջէն ծայր աւող քաղաքական հեռաւոր նկատումներու:

Եւրոպական անն երգ աշնակ նւագը, դեռ չէր կրցած խաղաղացնել Մակեդոնիան և հոն կայուն և բարւոք վիճակ մը հաստատել հակառակ իր ներկայացուցիչներուն, որոնք պաշտօն ունէին աշալուրջ հրակել ծրագրւած բարենորոգումներու գործադրումին: Սուլթանի չկամութիւնը, Գերմանիոյ և Աւստրիոյ յայտնի կամ ծածուկ քսութիւնով կողմնակի ինքրիկներ, արիւնը մէջը մեռցուցին բարենորոգումներուն, որ դրեթէ իր «տեսական» և վերացական բնաւորութենէն դուրս չեկաւ:

Սուլթանը կը պահանջէ որ բարենորոգումներուն հսկող եւրոպական ներկայացուցիչները իր ծառայութեանը մէջ մանեն և ինք վճարէ անոնց թօշակները, որով իբր թէ աւելի «հմայք և հեղինակութիւն» պիտի վայելին ժողովուրդի աչքին: Համիդի ժամապատակ խորամանկութիւնը չէ վրիպած դեսպաններու աչքէն, որոնք բացարձակապէս կը մերժեն այդ առաջարկը, սակայն հարցը միշտ կը դառնայ յոռեշրջանի մը մէջ, առանց մազի չափ շեղելու իր ամուլ հակաձուռութիւններէն:

Աւստրիոյ թատերական հարւածը խելով նօսի Պա-
զարի դժի արտօնութիւնը մեծ գողգոյ բարձրացուց,
մանաւանդ ուսական մամուլին մէջ, որ իրենց «սլաւ
եղբայրներուն» դատը պաշտպանելէ չեն կշտանար:
Ռուսները Աւստրիոյ ետե կը տեսնեն Գերմանիոյ մա-
տը: Տխրահազակ Սուվորին սուլթանի «վէզիրը» կան-
ւանէ Պոլտոյ գերմանական դեսպանը: Նոյնը չէ՞ր ընել
միթէ հոչակաւոր ներխոսօքը, երբ Աբդուլ Համիդի
հետ եղբայրացած, հայերու արիւնին հոտը կը մտնու-
նէին միասին:

Յայտնի է թէ Աբդուլ Համիդ «են նենգամիտը
ժամանակակից դիւանագէտներուն», ինչպէս կըսէ անգ-
լիական թերթը մը, ներկայացած առիթը չէր ուզէր
փակցնել գթութեան ծաղիկը նետելու եւրոպական
նւագին մէջ, ինչպէս ալ ըրաւ:

Սակայն որքան հեռատես էր իր խորամանկութեան
մէջ, ապագան ցոյց պիտի տայ: Իրողութիւնը այն է
որ գրութիւնը ծանրակշիռ ըլլալ կը թւի թիւրքիոյ
համար: Անգլիական դիւանագիտութիւնը կը զգացնէ
որ ինք, եթէ նւագը իսկ քայքայելի, պատրաստ է ա-
ռանձին ձեռք առնել Մակեդոնիոյ հարցը և լուծել:

Քանի մը օր առաջ ևս անգլ. Կորհրդարանին մէջ
արտաքին գործոց նախարարը, աւելի ընդլայնեց նիւթը
ըսելով. «Մակեդոնիոյ հարցը մօտէն կը շոշափէ թիւր-
քիոյ հարցը, որ մէկէ աւելի անգամներ պատերազմի
առաջնորդած է... Եթէ նւագը քայքայելի-չէ կարելի
ըսել ինչ թիւրքիմացութիւն կարող է ծագել. Մակե-
դոնիան երեսի վրայ ձգւելով ուշ կանուխ մեծադէտ
առաջ կրնայ գալ»...:

Արտ. գործ. ենթաբարտուղարը Ֆից Մօրիս աւելի
շեշտ և վճռականութիւն կը դնէր իր լեզուին մէջ.
«Օսմ. կայսրութեան գրութիւնը, ընդհանրապէս, ամե-
նամեծ անհանգստութիւն կը պատճառէ մեզի. արդեօք
չէ՞ եկած ըրպէն, ուր նոյնիսկ թիւրքիոյ օգտին համար
յարմար պիտի ըլլար աւելի արդու միջոցներ ձեռք
առնել Մակեդոնիոյ մէջ, չէ՞ եկած արդեօք ժամանակը
Լիբանանու պէս անկախ և անխախտ կառավարիչ մը
կարգելու համար... Շատ ձգնաժամային փուլի մը հա-
սած ենք Մակեդոնիոյ, եւրոպական նւագի և դիւանա-
գիտական տեսակէտով:»

Անգլիան ամբողջ Արևելեան հարցն է որ կը սպառ-
նայ դնել Եւրոպայի առջև: Գերմանական մամուլը,
վտանգ կը տեսնէ Անգլիոյ պաշտօնական յայտարար-
ութեան մէջ: Անգլիոյ կը ձայնակցին Ռուսիան, Ֆր-
րանսիա և Իտալիա:

Ահա այն տարօրինակ և անելանելի գրութիւնը որ
ստեղծեց Ապդուլ Համիդի պէս լըրճուկ և սրիկայ
փատիշահը, որուն գազանային և եղեռնային ժամանց-
ները այս ամենագծաբախտ և ահարկու գրութեան
հասցուցին երկիրը և ժողովուրդը:

«Հիւանդ մարդը» կը մտտայ...

*

ՌՈՒՍՕ-ԹԻՒՐԿ. — Ռուս-թիւրք պատերազմի լուրերը
յամառօրէն կը պտտին և կը բարձրեցնեն մտքերը: Ռուս-
սական մամուլը լայն տեղ կը նւիրէ այդ լուրերուն՝
շեշտելով ու ծանրանալով թիւրքիոյ անգուլ պատրաս-
տութիւններուն վրայ: Եւրոպական մամուլը ևս լուրջ

կարևորութիւն կուտայ և գերմանական մամուլին մէջ
մինչև իսկ «պատերազմը մօտալուտ» ըլլալուն հաւա-
նականութիւնը կը շեշտուէր:

Թիւրքիա պաշտօնապէս կը հերքէ ըսելով թէ ինք
ուէ «պատերազմական ծրագիր» չունի դիպի Ռուսա-
տանը և այդ արժուկներու ծագումը կը վերագրէ...
հայ յեղափոխականներուն:

Տարօրինակ զուգահիւսութիւններով մը—կարծես
ցարը և սուլթանը իրարու բերան թքած ըլլային—
Ռուսները ևս հայկական ինդրիկներու կը վերագրեն
ուսու-թիւրք պատերազմի լուրերը: «Միւսիւլման քրիս-
տոնեայ աշխարհներու կուրը, հայերու քաղաքական
նպատակին կը ծառայէ միայն», կը հաւաստէ ստախօս
«Նօվոյէ Արէմիան և... հրաման կընէ որ պատժեն
հայերը որպէսզի զսպեն «հայկական ինդրիկների մի-
տուճները»: «Նօվ. Արէմիան», որ կոյտ մը աղբի պէս
կը շողշողայ ուսու գաղափարական աշխարհին մէջ, չը
վարանիր նաև յայտարարել որ «Թիւրքիան արհամա-
րական դիրք է բռնել դէպի Ռուսաստանը»: Բայց հայ-
կական ինդրիկները հապա... Սուվորինը մեզի կը հաս-
կըցնէ որ հայերը երկու գահեր սասանեցնելու չափ
ահարկու են: Եթէ Սուվորինը գոյութիւն չունենար,
պէտք է հատ մը ստեղծել նոյնիսկ ցեխէ, հայերու
չարքաշ միսը շանպէս կրծելու համար:

Չինւորական պատրաստութիւններու շարժառիթը
մէկէ աւելի են: Թիւրքերը, որոնցմէ կը բխի նախա-
ձեռնութիւնը—գոնէ երևոյթին—կը յայտարարեն որ
Պարսկաստանի սահմանագլխի բերդերու արշաւանքնե-
րը զսպելու համար է եղած զօրաշարժը: Ուրիշ մեկ-
նաբանութիւն մը Ռուսաստանը վախցնելու համար է,
որպէսզի ձեռք քաշէ Մակեդոնիոյ բարենորոգումներէն.
այս կէտին մէջ իրեն զօրավիգ ունի Գերմանիան և
Աւստրիան: Կամ Գերմանիոյ մէկ խաղն է որ, Թիւրք-
քիան նետելով Ռուսաստանի դէմ, ինչպէս Ֆրանսան
Մարօքի դէմ, կուզէ ապահովել իր դիրքը: Ուրիշ ոչ
նւագ հաւանական կարծիք մըն է և այն, թէ սուլթանը
տեսնելով որ թիւրքերու մէջ յեղափոխական շարժու-
մը օրէ օր ծաւալ կստանայ, պատերազմի լուրը մէջտեղ
ներած է որ սասանեցնէ զանոնք:

Սակայն այս բոլոր խաբուսիկ մեկնաբանութիւննե-
րուն ետե իրականութիւն մը կայ: Կովկասի մէջ սուլ-
թանի գաղտնի լրտեսները պինդ ման կուգան: Ռուս
լրագիրները սպառնալով հանդերձ թիւրքիային, եթէ
յարձակումի փորձ ընէ, չեն կրնար քողարկել իրենց
մտատանջութիւնը՝ Կովկասի մէջ համալսմական շար-
ժումի մը հետևանքները նախագուշակելով: Ռուսները
կարսի բերդը կամրացնեն: Կովկաս զրկւած են կարող
զօրավարներ իրերու վիճակը մօտէն քննելու համար:

Պատերազմի շուրջները, իզէն աղաղակները, արդէն
ձևականօրէն կը պատրաստեն և կը լարեն մտքերը:
Ռուսիոյ մէջ հզօր կուսակցութիւն մը կայ, որ կը մղէ
պատերազմի... Թերևս Ծայրագոյն Արևելքի ազէտը,
Մօտաւոր Արևելքով փոխարինելու համար, կամ գուցէ
ըրպէն եկած կը համարուի որ Արևելեան հարցը, և
նոյնիսկ թիւրքիոյ հարցը, իբր մղձաւանջ մը, վերա-
բացւի լուծելու համար ընդմիշտ: Թերևս Անգլիոյ
արտ. գործ. նախարարին կտրակի յայտարարութենէն
յետոյ—ուրիշ սակայն պէտք չէ շատ յուսադրել—

պէտք է ենթադրել որ Արևելքի մէջ պատմական մեծ յեղաշրջութիւն մը կատարուելու վրայ է այն օրէն ի վեր, երբ անգլո-ուոս համաձայնութիւնը կնքուցաւ:

Պատերազմ մը սակայն, որ վաղ թէ ուշ պիտի պայթի Արարատի շուրջը, ուր պատմական հայութիւնը կապրի և կերակուի, արիւնի և փորձութեան նոր թւական մը պիտի բանայ դժբախտ հայ ժողովրդի գլխին, և թերևս անոր բախտը պիտի վճռէ...

*

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ.—Մէծ խիստ գլխաւոր հոգն էր Պարսկաստանը օժտել եւրոպական սիստէմի պիւզձեով մը, որ ուտող ուտողի չըլլայ և որոշեց Շահին թողակ, որպէսզի պետական գանձարանը, մի անգամ ընդ միշտ, զանազանի Շահի ծախսերէն: Շահը իրեն որոշած պիւզձէն շատ ճշմարիտ գտաւ, որով ստիպուած եղաւ ձրիակներ ծառաներու լէգէոն մը ձամբել: Թէհրանի վերջին խառնակութիւնները, Մէծ խիստ տապալելու փորձերը, մեծ մասով հետեանք էին այդ ձրիակներն երու և սիրականներու դժգոհութեան: Ազգայնականները (ազատականները) ձակատ տւին յետադէմ խաժամուժին և փրկեցին Սահմանադրութիւնը: Այդ օրը նահանգներէն տեղացած քաջաւերական հեռագիրները, ցոյց տւին որ պարսիկ ժողովուրդին մէջ որքան համակրելի է օրինաւոր և ազատական ըզժիմի մը հաստատութիւնը, որուն երազը և պապակը ունի Իրանի ժողովուրդը:

Յետադիմականները, ուսականի նման սև հարկերակներ կազմելով ուզեցին ահաբեկել Մէծ խիստ ազգեցիկ պաշտպանները: Ասոնց գործն էր ֆէրիզունի, մեծահարուստ Պապիի սպանութիւնը Թէհրանի մէջ: Միւս կողմէն էն ճիւղ մէն ներքը—գաղտնի ընկերութիւնները—եւանդուն գործունէութիւն ցոյց կուտային երկրին մէջ, ինպատ Սահմանադրութեան և որոնց կեդրոնը կը թւի ըլլալ Թաւրիզ: Ասոնց շարքերէն է որ դուրս կուգան յաճախ ֆէրայիներ: Էնձիւմէնները դժգոհ են իրերու ներկայ դրութենէն և կը պահանջեն որ Մէծ խիստ անխափան շարունակէ իր ազատարար բարենորոգումի դերը: Գժգոհ են Շահէն որ հինգրուս և կեղեքիչ մտերիմներով շրջապատուած է և մտիկ կընէ յետադիմականներուն, խեղդելու համար Սահմանադրութիւնը: Թէև, Շահը, վերջին անգամ ըլլալով երգում տուա հաւատարիմ մնալու Սահմանադրութեան «սուրբ հաստատութիւն» մը անւանելով զայն:

Յուզումը սակայն կը շարունակուի թէ մայրաքաղաքին մէջ և թէ գաւառները: Էնձիւմէնները ամբողջ երկրին մէջ ձիւղեր կարձակեն և կսպառնան երկրին ահարկու և հրամայող ուժը ըլլալը:

Նոյն ընկերութիւններուն կը վերագրեն, փետր. 18ի Շահի դէմ կատարուած սպանութեան փորձը:

Շահը այդ օրը երբ Սարահայատի պալատը կը մեկնէր զբօսանքի համար—Թէհրանէն բանի մը մղն հեռու—նեղ փողոցէ մը անցնելիս տանիքէ մը երկու ուռմբ նետեցին: Շահը անվնաս մնաց: Մեռան միայն երեք հոգի և վիրաւորուեցան շատեր: Շահը չը շարունակեց այլևս իր ձամբան և վերագործաւ Վիլիստանի պալատը: Շահի հետևորդ զօրքերը, այդ ըրպէն աջ ու ձախ կրակելով ժողովուրդին վրայ սպաններ են 12

մարդ: Ընդհանուր զոհերու թիւը 30 է: Թէհրանի ժողովուրդը սաստիկ զայրացած է զօրքերու ընթացքի դէմ, որ ժողովրդին վրայ կրակ ընելով, այնքան անմեղներու մահուան պատճառ եղան: Սպանութեան փորձի հեղինակները չեն բռնուած, տուններուն մէջ ոչ մէկ կասկածելի հետք չեն գտած: Յարաբերութիւնը Շահին և Մէծ խիստ միջև առանց ատոր ալ արդէն լարուած էր: յետադիմականները կը մեղադրեն երեսփոխանները իբր հեղինակ այդ ոճիրին և կը դրդեն Շահը փակել Մէծ խիստ և վերահաստատել հին կամայական ըզժիմը:

Սահմանադրութի վէճը յանձնուած էր յանձնախումբի մը կարգադրութեան որ պաշտօն ունէր... գործը աւելի բարդացնելու: Թիւրքերը, վերջի պահուն անկոնուս ճնշման տակ, ետ քաշեր են իրենց զօրքերը Սուլթանուլագէն դէպի թրքական սահմանադրութիւնը, ամէն բան արտուկալ և աւեր ընելէ յետոյ:

Սակայն թիւրքերը դեռ իրենց գրպաններուն մէջ մէկէ աւելի հնարքներ և ծուռուժուռ ձամբաներ ունին այդ խնդիրը ձգձգելու և պատեհ առիթին սպասելու համար:

Վ Ա Ն Ի Դ Է Պ Ք Ե Ր Ը

Վամի դէպքերու մասին, «Դրօշակի» խմբագրութիւնը բողոքի հետևեալ հետազոտող ուղղեց եւրոպական մամուլին:

«Պօլսէն քաղաք հետազոտող մը, մպատակ ունենալով պատրաստել եւրոպայի համարայիմ կարծիքը, կիմացնէ թէ մոր յարձակում մը եղած է Վամի հայ ժողովուրդին դէմ, և թէ հայկական թաղը կործանուած և բազմաթիւ գոհներ կամ: Ապրիլի չամիլի գործակալները պատրուակ կը բերն ուռմբերու, ուժամակի, զէմքերու և զինուորներու դէմ հայ յեղափոխականներու յարձակումի հիմնած առասպելը:

Փաստ է թէ մոր եղեռն մը կատարուած է, որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ կրկնութիւնը այն արիւմահեղ երևոյթներուն, որոնք տաններու տարիներէ ի վեր աշխարհամասնութեմ: Արդէն երկու ամիսէ ի վեր հաւաստի աղբիւրէ մեզի յայտնի էր, որ Ապրիլի չամիլ մոր հարած մը կը պատրաստէր Վամի վիլայէթին մէջ ուր սկսած էր հայերու և թիւրքերու մէջ մերձեցում մը անաջ գալ: Վամի մոր դէպքը այդ եղեռնական ծրագրին իրագործում էր:

Պարտք կը համարինք, յամուռ ճշմարտութեամ, մերկացնել դաւադրական միջոցները համիդեան կառավարութեամ որ, ոճիրը գործելէ յետոյ, կը ձգտի պատասխանատուութիւնը մետել ժողովրդին և յեղափոխութեամ վրայ»:

Վամի եւ Էրզրումի դէպքերուն առթիւ, հետեւեալ բողոքը ուղարկած է եւրոպական մամուլին:

«Ընդդիմադիր թիւրք կուսակցութիւնները զայրոյթով կը բողոքեն Օսմանեան կայսրութեան զամազամ մահամբներում, գլխաւորաբար Վամի մէջ, գործուած գազամութիւններում դէմ և այն չարչարանքներու դէմ, որոնց Էրզրումի բամտերում մէջ եմթակայ եմ թիւրքերը և հայերը, որոնք մերկայացուցական ըզժիմ կը պահանջեն»:

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ՆԱԽԱՅԵՆՈՒՊԵՍԱՆ, ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՊԱԿԵՆԴՐՈՒՄՍՄԱՆ ՕՍՄ. ՄԻՈՒԹԻՆ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԵԱՆ ՕՍՄ. ԿՕՄԻՏԷ

Եւրոպական աղբիւրներէ:

Պօլիս 11 փետր.—Վանէն եկած հեռագրներ կը հաղորդեն որ հայոց եկեղեցիին մէջ մեծ քանակութիւնով սնդուկներ գտած են, որոնք կը պարունակէին հրացաններ, փամփուշտ և ուժանակ: Հայ յեղափոխականները յարձակեցան սնդուկները կրող զինուորներուն վրայ, և բուն կռիւտեղի ունեցաւ այդ միջոցին, զինուորները ուժանակը պայթեցնելով ամբողջ հայկական թաղը օդը ելած է: Արւել թէ մեռնողներու թիւը ահագին է:

Պօլիս, 12 փետր.—Մուշի մէջ յեղափոխութիւն ծագած ըլլալու լուրը չէ ձեռնարկ:

Վանի հիւպատոսներու հեռագիրներուն նայելով հայու մը մասնութեան վրայ երկու օր շարունակ խուզարկութիւններ կատարած են եկեղեցիին, ինչպէս նաև տուններուն և պարտէզներուն մէջ: Գտած են 37 սնդուկ, որոնք կը պարունակէին 300 հրացան, 300,000 փամփուշտ և ուժանակ:

Ըստ հիւպատոսներու տեղեկութեանց, հայ յեղափոխականները կրակ ըրին մասնիչը սպաննելու համար որ զօրքերուն կրնկերանար:

Թըքահան աղբիւրներու նայելով յեղափոխականները պատահաններէ դնդակ արձակեցին զինուորներուն վրայ և անոնցմէ սպաննեցին կամ վիրաւորեցին 11 զինուոր:

Հիւպատոսներու տեղեկութիւնները կը ցնցեն ուժանակի պայթումի մասին, որ թերևս յետոյ տեղի ունեցած ըլլայ:

Ուրիշ մանրամասնութիւն չը կայ: Զէնքի մթերքը հաւանօրէն պիտի ծառայէր սեւէ կարևոր ձեռնարկի մը:

Պօլիս, 18 փետր.—Վանէն հիւպատոսական աղբիւրէ եկած լուրերու համաձայն անդորրութիւնը կատարեալ է քաղաքին մէջ: Գէպքը որուն մասին այնքան աղմուկ հանեցին, շատ չափազանցած է:

«Թան» լրագիրը փետր. 22-ի առաջնորդողի մը մէջ որ կիսապաշտօնական բնուորութիւն ունի, հետեւեալը կը գրէ:

«Հայաստանի մէջ կայութիւնը շատ լաւ չէ: Հայերու, երիտասարդ թիւրքերու և քրդերու մէջ կռիւր կը շարունակուի: Վանի մէջ տիրող դժգոհութիւնը, որ վերջերս վաւերի սպաննութեան պատճառ եղաւ, իր սաստիկութիւնը չէ կորսնցուցած: Թիւրքերը ևս մասնակից են այդ դժգոհութեան, որոնք կամբաստանելի թէ հայերուն միացած են: Քանի մ'որ առաջ իշխանութիւնները մասնիչի մը լրատուութիւնով և առաջնորդութիւնով, քաղաքին շրջակայ մէկ պարտիզին մէջ գրաւեցին 300 հրացան և մեծաքանակ պայթուցիկ: Հայ յեղափոխականները ուղեցին սպաննել մասնիչը որ զիրենք բերան կուտար, և զօրքերուն հետ ընդհարում ունենալով սպաննեցին 18 զինուոր և վիրաւորեցին շատեր: Այրելի է կայութեան ընդհանուր լաւացումի նշան համարել որ այս ծանր դէպքէն յետոյ խաղաղ և հանդարտ ժողովուրդը պաշիպօզուքներու վրէժխնդրութենէն ներգութիւն չէ կրած»:

Վերջի պահուն սագաֆ ֆեսեկալը Մուշէն: ՄՈՒՇ, յունուար 10

Տարօնի ժողովուրդը պարտքի տակ խեղդեալ կը դադարէ Վան, Արին, Տիարպէքի, Բաղէշ, Թոնլէրով իր շէնարէր օճակը: Օսմանեան բեթիմի սպաննիչ շլթայի ամենանեղ օղակը Տարօնի վիլին է ուրբա՞ծ, կառավարութիւնը անօրէն է և հարստահարիչ, տեղին ժողովուրդը վայրագ և կատաղի:

Այստեղ ժողովուրդը, բայց, վաստակաւոր, աշխատող հայն է միայն, իսկ քրդերը, աղքատն ալ հարուստն ալ աղա են, բէկ են, անոնք են վայելողները, տերերը, իսկ թիւրքերը պաշտօնեաներ, կառավարիչներ և բոլորն ալ խանէտան են:

Մուշի դաշտի մէջ ահ ու սարսափը կը թաղաւորէ: Ղասրմ բէկ որուն ընդհարումը պատճառ էինք թիւրք զօրքերու հետ, մեր ընկերներու դէմ ահռելի ու աններելի

դաւաճանութիւն մը գործեց որը անպատիժ չմնար անշուշտ: Այդ նամերս բէկին դաւաճանութիւնով նահատակած են մեր երեք կործ ընկերները Շամի փրօփականդիստ ծահիլ Զաւէնը, խմբապետ Մայսո, սուրհանդակ Ճուօն: Առաւովարութիւնը անոնց դիակները լուսանկարելէ յետոյ հրամայեց է թաղել Գուրգէնի և Գէորգ Զավուշի գերեզմաններուն ձօտիկ:

Ղասրմ բէկը յայտնի Մուսա բէկի եղբայրն է և Տարօնի ամենաբարբարոս և կեղեքիչ ցեղերէն: Սա Գէորգ Զավուշի զինակիցն է եղած, վերջերս կառավարութեան դէմ դուրս եկաւ և իր գիւղը ու մբակածեց, իսկ ինքը-50—60 հոգիէ խմբի մը դուրս անցած կը շրջէր շրջակայ քրդաբնակ գիւղերը և կը կազմակերպէր կառավարութեան դէմ:

Այս երկու երեսէն մարդը, որու քաջութեան ինչպէս կերակրէ, անմիջապէս սահմանակից է նենդամտութիւնը, ժամանակին ուղեւ էր Գէորգն ալ դաւաճանել, բայց սա շուտ կուհեւ էր և երեսին տալով բէկին իր նենդամտութիւնը, սպաննացեր էր: Ասոր վրայ ի նշան հաւատարմութեան քիւրդ բէկը իր կնոջ բաժնիկը կընձայէ Գէորգին, ուրիշ յետոյ, ըստ ընկերների, շատ եւանդուն և անձնէր աշխատանք է ցոյց տաւ, այնպէս որ քիւրդ գիւղացիութեան մէջ բաւական ոգևորութիւն առաջ բերած էր:

Հայ հերոսներու մահը ընդհանուր ցաւ է պատճառել նոյնիսկ թիւրք և քիւրդ զինուորականութեան մէջ, իսկ Ղասրմի դաւաճանութիւնը ընդհանուր զրւանք և ամօթ իր տղամարդութեան:

Ա Մ Ս Ա Լ Ո Ւ Ր Ե Ր

Փետրուար 14.—Արինի մէջ վերջի յեղափոխական շարժումներու հետեւանքով ձերբակալուած թիւրքերու դատաւարութիւնը վերջացած է: Գատապարուած են 8 հոգի մահան, 18 մարդ մշտնջենական բանտարկութեան, 14 ը ասոր տարւայ բանտարկութեան որոնց մէջ է Աովիսէն Եկոյ չերքէզ Ալի Էֆէնտին, 1-ը հինգ տարւայ, 3-ը երեք տարւայ, 14 մէկ տարւայ և երկու անչափահաս պատանիներ 6—8 ամուայ բանտարկութեան: 19 հոգի անպարտ արձակուած են:

Մինչև 1907-ի վերջը Մակեդոնիոյ մէջ գոյութիւն ունեցած են 110 գործող հրատալուած, ընդամենը 1200 հոգի: Անոնց հարիւրին 54-ը պուլկար, 30-ը յոյն, 15-ը սերպ եղած են:

Յարը վախենում է Իտալիա դնալ... Եւ միանգամայն իրաւացի է նրա երկիւղը: Իտալական սոցիալիստները վաղըց յայտարարել են, որ իրենք ևս պատշաճաւոր ընդունելութիւն կ'անեն Ռուսաստանի միապետին: «Avanti!» սոցիալիստների կենտրոնական օրգանը, գրել էր քիչ առաջ հետեւեալը.

«Թո՛ղ թագալիք պարոնները դնան համբուրեն, ուր որ կուղեն,—Իտալիայից դուրս, բայց երբէք Իտալիայում: Գարիբալդիի հայրենիքը երբէք չի թոյլ տայ, որ այնտեղ ոտք կոխէ ժողովուրդների դահիճ՝ ուռուական բռնապետը»...

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԱԶԴԵՐ

Տ Ե Ր Ր Օ Ր

Ատենէ մը ի վեր յայտնի լրտեսութեամբ պարագող և անընդհատ այս նպատակով Պուլկարիայէն Պօլիս ու Պօլսէն Պուլկարիա երթեկող Յակոբ Զէրչեան աւնուն բնիկ Ֆիլիպցի հայը, գործակալ ոստիկանութեան պետ Ղասրմ փաշայի և յանցագործ իր մատնութիւններով ու լրտեսական տեսնոտ գործունէութեամբ:

մահաւան դատաւարութեան մեր որոշումով և վճիռը գործարկելու ֆիլիպէի մէջ 1907 հոկտ. 4 | 17-ին:

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՊՕԼՍՈՅ ՄԱՐՄԻՆ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Արեւմտեան Ռուսոյ ստացած է՝

Հ. Լիցիէրիա.—Ներ մեկնայագործ Գրիգորէն 5 Ժր.: Բերն Ա. Աւետիսեանէն 10 Ժ.:

Ֆրանսիա.—Պարիզի Գաւն. Մարմինը ստացել է ներ X-ԼԸ 200 Ժրանկ:

Գումար 215 Ժր.:

Պալատական Կեդր. Կոմիտէ՝

Ֆիլիպէի ԿՕՄԻՏԷ.—907 մայիսէն մինչև դէկտ. 31: Հետեւալ խմբերից՝ Գայանըզի Աճնուրաց 34, ևս 39, Պորիսովրուսի Ծնունդեան ա) աստեակ 56, ևս 29, ևս 24, Ծնունդեան բ) աստեակ 33, ևս 56, Սքարա Զախարայի Պետրո Ազիզով յս. 100, Թարսար Բազարեզի Գեղամի 22, 50, Խաս-Բեռայի Գեորգ Զալուս 18, Մօպէլլոյի Առիւծ 27, Ֆիլիպէի Տերոր 29, ևս 29, Վրէժի ա) աստեակ 41, ևս 46, ևս 14, Վարդէս 25, Արեւելեան 29, Վասպուրական 55, ևս 34, Բրիտանիա Միլայելեան 44, ևս 30, Հրում Գաղիկ 54, ևս 51, ևս 39, Հրայր 67, Վազգէն 60, ևս 30, Բաբել-Սիւնի 54, Տարոն 30, 50 ևս 24, Ապիլ Թարուլ 1906-ի հաշիւ 95, Արամեան յս. հին հաշիւ 80, 50, Օր. Սոսի Այծեան 13, 50, ևս 10, 50, Օր. Կարմիր յաշի բ) աստեակ 16, 50, ևս 15, գ) Տասնեակ 9, դ) Տասնեակ 22, Արարս արհարանի գանձարանէն 32, Ե. Ա. ի նշանախօսութեան և. հարսանիքի առթիւ հանգանակած 49, 20: Հանգանակութիւն 1907-էն մնացած—N° 18662՝ 20, N° 18669՝ 20, 18675՝ 20, 19139՝ 20, 19137՝ 10, 19114՝ 40 Ժր.: Գումար 1697 Ժր. 20 սանք.:

ՌՈՒՍՉՈՒԳԻ ԿՕՄԻՏԷ.—Հետեւալ խմբերից՝ Ռաւո 16 լիլ, ևս 23, ևս 12, ևս 6, Սիլիան 26, ևս 22, Մանուկեան 70, ևս 38, ևս 18, Բաբել-Սիւնի 6, ևս 25, ևս 27, Վրէժ 42, ևս 39, Հրայր 5, ևս 13, ևս 31, Շախ 43, 50, ևս 31, 50, Թարուլ 16, 50, ևս 13, Կարմիր յաշի Արապոյս 46, Կարմիր յաշի Մարո 53, 50, Գորսակի Վարազայ 95, և 38, Սիլիպով Կարմակ 8, 50, ևս 81, ևս 26, ձերանայի Մոկուն 12, ևս 11, Թրնովայի Վագր 30, Սօֆովիզէն հին հաշիւ 73, Ներ Ս-էն 5, „Բրոսակի“ բաժնեկիցներէ 100 ևս 48, ծախւած գրքեր 40, Կարմիր յաշի Մարո յս. 20 լիլ: Գումար 1210.50 լիլ:

ՍԻՎԻԼԵՆԻ ԵՆԹԱԿՕՄԻՏԷ.—Հետեւալ խմբերէն՝ Բասեի Մանիէի Ազատ 88 Ժր. ևս 46, Հրայր 40, ևս 41, Սերոբ Փաւս 40, Պեօ 64, 50, ևս 70, Գանձանակէն 44, Հրայր 42, Եանպոլի Կարմակ 33, ևս 28, ևս 30, Գարնայաքի Հրայր 61, Սքարանայի Արաւո 22, Սերոբի փաւս 20, ևս 9, Բերմեդի 28, 20, Սիլիպովի Անդրանիկ 21, ևս 15, ևս 27, Բրիտանիա 27, ևս 40, Վասպուրական 15, Սիլիպովեան 46, 60, Հրայր յս. գանձանակէն 40, Գարաբունարի Սերոբի փաւս յս. 1906-էն մնացած 22, 1907-ի հաշիւ 38, Ներներ՝ ևս Թ. 7, Ա. Ա. 6, Գումար 1011 Ժր. 30 ս.:

ԿԱԼԱՅԻ ԵՆԹԱԿՕՄԻՏԷ.—381 Ժր. խումբերու տնտեսական:

ԳԱՆՈՒԲ ԵՆԹԱԿՕՄԻՏԷ.—Յուլիս, օգոստոս և սեպտեմբեր ամիսներու՝ X Արհարանի հարսոյ 63 Ժր., Տիկն. Կարմիր յաշի գանձանակէն 96, հետեւալ խմբերէն՝ Ներոբ 21, Վարագ 28, Նոր Դար 42, Սեպուհ 19, Կարին 28, Քեղայի 30, Սերոբ Աղբիւր 24, Հազուլ 21, Արարս 36, Չինասէր 27, Ներներ՝ Պողոսէ 5, Հաշարտ 10, Ազատական 5, Ազիզ 5, Վեցհարածէ 5, Վարդանէն մնացած 9, Միգոն 1905 յունուարէն օգոստոս՝ 7, ծախւած պատկերներէ 5, Հանգանակութիւն՝ Նիկողոս Խաչիկեան 5, Խեչո Մարկոս 5, Եղիազար Պար 5, Ասուր Վարդան 5, Մանասէլ Յարութիւն 2, Վարդան Օհանէս 5, Յակոբ Միլիպար 3, Մուրա Շահպազ 3, Աւետիս Արքեան 5, Պողոս Խոսրովեան 5, Կարապետ Մարտիրոս 5, Պողոս Մուրա 5, Աւետիս Մարկոս 5, Սիլիպով Կարապետ 5, Խեչո Բարսեղ 5, Յակոբ Մուրա 5, Աւետիս Ասատուր 4, Գեորգ Ե. 10, Խոսրով Յակոբ 5, Մարգիս Ալիսի 2, Վարդ Սեօեան 5, Յովհաննէս արկուսեան 4, Գրիգոր Գալուս 5, Պետրոս Յարութիւն 2, Յովհաննէս Մուրա 2, Մուրա Պապիկ 3, Աւետիս Յարութիւն 25, Խոսրով Նիկողոս 5, Մարտիրոս Եգո 2, Մուրա Գրիգոր 2, Մուրա Խոսրով 2, Գրայել Յակոբ 5 Ժր., Երանոս Մուրա 5, Արքիմ Գրիգոր 5, Մարգիս Արամ 2, Արքանալ Կիրակոս

1, Յակոբ Կիրակոս 2, Յովհաննէս Մարգար 1, Արաւ Զաշիկ 2, Թորոս Սիլիպ 4, Ռուբէն հայրապետ 1, 50, Մուրա Մարգար 5, Վարդան Սահակ 5, Սիւնի Յակոբ 5, Վարդ Մուրա 3, Կարապետ Խոսրով 5, Մարգիս Մանուկ 5, Նիկողոս Մուրա 5, Օհանէս Գալուս 3, Գալուս Արքիմ 2, Մարգիս Գասպար 2, Մարգար Մանուկ 2, Պողո Օհանէս 4, Սահակ Յարութիւն 5, Սերոբ Սաճար 5, Մանուկ Խարազի 3, Մարգիս Եղիազար 3, Գրիգոր Վարդան 5, Խաչիկ Յակոբ 2, Սեօեան Մարկոս 2, Վարդան Մարտիրոս 2, Վարդան Օհանէս 2, Ծաղո Կիրակոս 2, Մանուկ Յակոբ 20, Սեօեան Մարկոս 5, Յակոբ Շահին 5, Մարգար Մանուկ 2, Վարդան Շահին 4, Խաչիկ Պողոս 4, Վարդ Միլան 4, Գասպար Զաֆար 7, Օհանէս Մազուս 3, Մուրա Օհանէս 5, Արքիմ Տօօեան 1, Միլան Խոսրով 5, Գրիգոր Խոսրով 5, Նուր Ասուր 2, Ասուր Եղիազար 2, Գրիգոր Յակոբ 5, Կարապետ Մանուկ 5, Ներսէս Մարգիս 1, Յովհաննէս Յարութիւն 5, Յովհաննէս Մարո 2, Յովհաննէս Մանուկ 2, Խաչիկ Օհանէս 5, Մարտիրոս Մարգիս 2, Մանուկ Տ. Մանուկ 5, Մաքրէ Ասատուր 2, Մուրա Սէֆէր 1, Սիլիպ Կարապետ 1, Մարտիրոս Սէֆէր 5, Վարդան Մուրա 60 սանքիւ, Խաչիկ Կարապետ 1, Մանեսի Մարգար Մանուկ 50 ս, Մուրա Միլան 50 ս, Յովհաննէս Եղիազար 1, Սոպակի Օհանէս 2, Օհանէս Խաչիկ 3, Աւետիս Սահակ 3, Մաքրէ Եղիազար 2, Պաղտատ Յարութիւն 2, Եգո Խոսրով 2, Յակոբ Յովհաննէս 3, Խեչո-Խաչիկ 10, Տիկն Զարդիկ Պապիկ 1, Տիկ. Զապէլ Պապիկ 1, Կարապետ Յակոբ 5, Գասպար Առաւել 2, Սեօեան Մարգիս 2, Յովհաննէս Խոսրով 5, Տիկ. Մարտիրոսի Թերզեան 1, Խայի Թորոս 5, Տիկ. Երանիկ Պողոս 2, Մարգիս Բարսեղ 5, Սեօեան Կարապետ 5, Պաղտատ Սեօեան 1, Վարդ Մարգար 2, Համբարձում Յովհաննէս 1, Տիկն Աղաւնի Շահին 2, Պասանի Գեորգ 1, Գալիք Խաչիկ 5, Պասանի Պետրոս Օհանէս 1, Տիկն Ֆիլիկ Հայրապետ 1, Արքիմ Տօրանեան 5, Մանուկ Բապուկեան 2, Աւետիս Սահակ 2, Կարապետ Պողոս 10, Մարգիս Աւետիս 2, Մարտիրոս Անդրեան 5, Վարդ նաֆար 5, Արքիմ Խոսրով 2, Միլայել Նեմեցեան 1, Խաչիկ Թովմա 2, Գասպար Խաչատուր 4, Ռոկն Գալուս 3, սիլիպ Ռոկնիկ 1, Գալուս Կարապետ 2, Օհանէս Տերտ 1, Պ. Յիլան 2, այլեւայլերէ 90 Ժր.: Գումար 986 Ժր.:

ՌՈՒՍՉՈՒՅՆԻ ԵՆԹԱԿՕՄԻՏԷ.—Տուգաններ շախմատի 5, Հրայր 5, Ներոբ 5, հետեւալ խմբերէն Անդրանիկ 40, Ազարդ 98, 2րդ գանձ 48: Վեռնդեան 78, Վազգէն 16, Վեռն 40, 50, Սերոբ 89, 30, Կարմիր յաշ 40, Մ. Գիւղանաղակէն 58, X 48, Հասոյր 865 Ժր., „Բրոսակի“ բաժնեկից 94 Ժր.:

1907 Յուլիան մինչև 1908 Յունուար 31: Հետեւալ խմբերէն՝ Ծաղիկ 38 Ժրանկ, Գալուս 24, Զաւուս 39, Վեռնդեան 76, Սերոբ 91, Անդրանիկ 121, Վազգէն 13, Եփրատ 162, Առաւել 90, 2րդ Գանձ, 49, Արհարանի հարսոյ 333: Գումար 2565 Ժր. ևս 80 սանք.:

Արհարանու գումար 7470 Ժր. 80 սանքիւ:

Ամերիկայի Կեդր. Կոմիտէն՝

1907 շախմատի օրացման մէջ Փրակիտեանի կոմիտէն 1250 դոլար Թորոյի 960, 77, Նիւ-Իորի 816, 46, Շիլակոյի 704, Իսր Սէյնթ Լուիզի 676, 15, Ֆրեզոյի 675, Լինք 656, Տիքսոյի 650, Պրէքսթըսի 600, Ռեքս Փուլմանի 540, Ռոֆելմի 490, Փորթլանտի 490, Կրէքի Սիլիպի 875, Հեմիլթոնի 850, Նիւ-Իորի 800, Թորոյի Տիկնանց 800, Պորթլանտի 275, Լորէնսի 235, Հուայթըվիլ 257, 50, Փէքսթընի 250, Նիւ-Իորի 230, Ֆիլադելֆի 208, Թանսթըվիլի 200, Լոուիսի 200, Բիչման 194, 32, Ռոքքըստոնի 171, Պիլքոյի 159, 50, Նեւեի 155, Սեմբըլ Ֆոլ 150, Չիլսի 137, Հելլընի 134, Կոլքի 125, Ռեքս Հոպուրնի 116, 44, Պրաքթընի 100, Նիւ-Իորի Տիկնանց 70, Կոքսայի 60, Պրէքթընի Տիկնանց 50, Ֆիլաքսթըլիայի Տիկն. 50, Միլքոյի 45, Բանթըրի 45, Կրէն Քեփիակի 43, Նիւ Հելլընի 40, Նորթօֆի 40, Ռեքսալթի 20, 65, Տոլքրի 16, 85: Գումար 13343 դոլար 24 սանք.:

Տ. Ի Ենթաօմիտէն՝

Ստացած է մինչև 1908 յունուար 1: Հետեւալ խմբերէն՝ Վարագ 2384 դր., 30 փար. Կարկուս 455, 10, Մրրիկ 125: Գումար 2965 դր.:

Մեր ընթերցողներէն եւ ընկերներէն վերջնականապէս կը խնդրուի վերամտորոգել ամսապաղ իրենց հասցէները, պարզ և որոշ գրած, եթէ կը ցամակամ կամոնաւոր ստամալ «Գրոշակի» համարները: